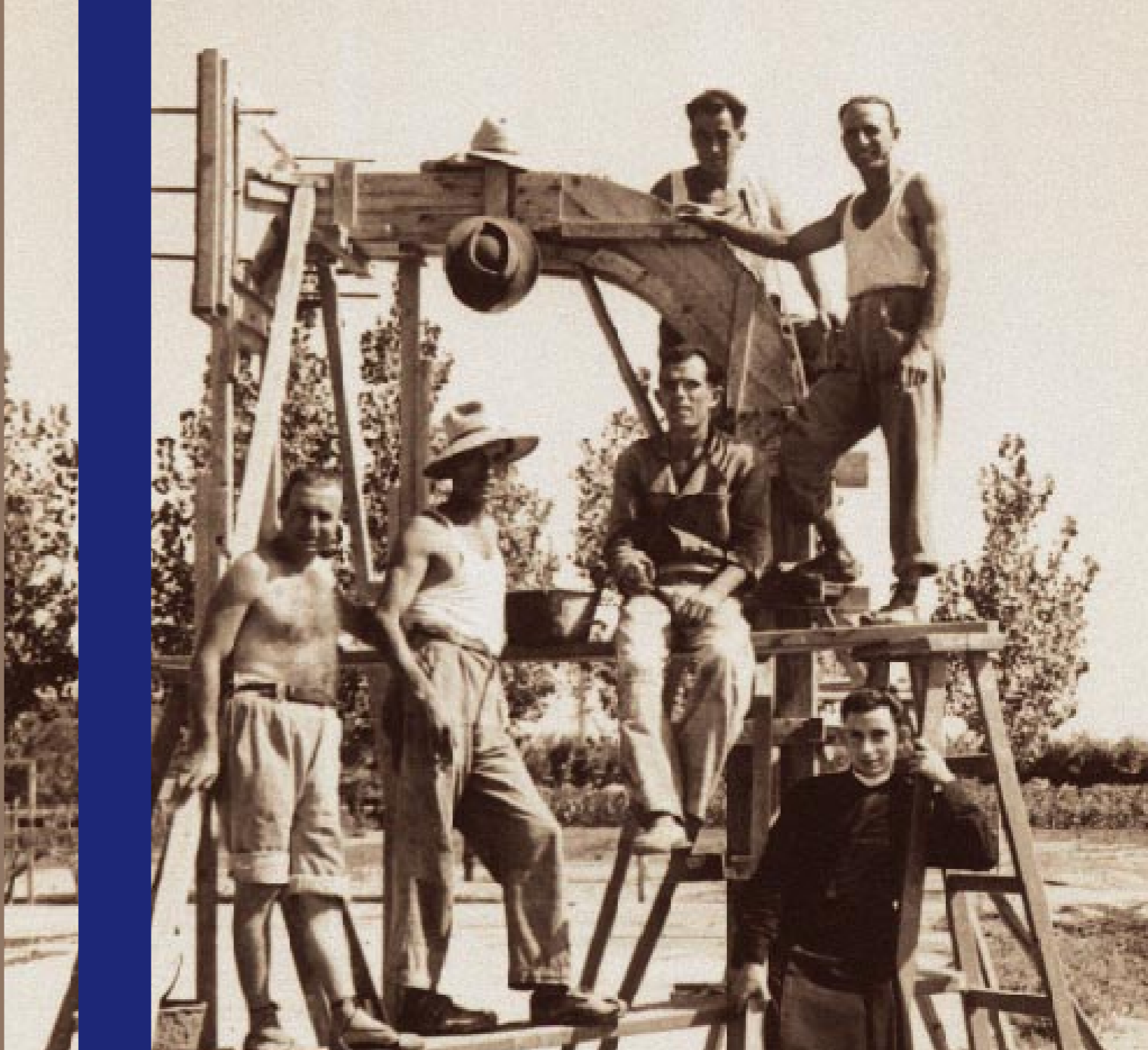

ISBN 84-89754-24-1

9 788489 754249

**"SA
NOS
TRA"**
Obra Social
i Cultural

di7
EDICIÓ

Memòries d'un segle Històries de vida

LLUÍS BALLESTER / MARIA ANTÒNIA CARBONERO
ANDREU HERRACH / PERE MASCARÓ / JOSEFINA SANTIAGO

Memòries d'un segle

Històries de vida

LLUÍS BALLESTER / MARIA ANTÒNIA CARBONERO

ANDREU HORRACH / PERE MASCARÓ / JOSEFINA SANTIAGO

*Dedicat a tots els que només
tenen la paraula.*

**"SA
NOS
TRA"**

Obra Social
i Cultural

di7
EDICIÓ

A n'Aina, n'Andreu, n'Antònia, en Joan, en Miquel, na Magdalena, n'Emília, en Jaume, na Margalida, na Teresa i totes les persones que varen compartir amb nosaltres els records de la seva llarga vida, són les vertaderes autores i protagonistes d'aquest llibre. En les seves històries, ens hi hem reconegut tots, hem reconegut la història de les nostres pròpies famílies, les de moltes famílies de la generació dels nostres pares.

Per això, a totes elles volem agrair sincerament la seva aportació oberta, sense condicions.

Les facilitats que ens va donar la Directora de la Llar dels Ancians varen fer possible que allò que començà com un repte metodològic es pogués traduir en un valuós material de primera mà. Material que ara, amb el suport de SA NOSTRA i Di7 EDICIÓ, i després de moltes discussions sobre els mètodes, les lectures dels relats i la seva interpretació, veu la llum com aportació a la reflexió col·lectiva.

Memòries d'un segle. Històries de vida
Col·lecció Quaderns Solidaris, núm. 2
Primera edició, desembre de 1997

© Lluís Ballester, Maria Antònia Carbonero,
Andreu Horrach, Pere Mascaró, Josefina Santiago
© Di7 EDICIÓ
Antoni Torrandell, 17. 07350 Binissalem
© "SA NOSTRA" Caixa de Balears
Obra Social i Cultural
Carrer Ter, 16. 07009 Palma

Disseny i maquetació: Di7 COMUNICACIÓ
Impressió: Planogràfica Balear, S.L.
Enquadernació: Binding Tramuntana, S.L.

Fotografies cedides per les famílies
Aguiló Valls i Comas Capó

Dipòsit Legal: PM-215-1997
ISBN: 84-89754-24-1

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny de la coberta, no pot ésser reproduïda, emmagatzemada o tramesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic, òptic, de gravació o bé de fotocòpia, sense la prèvia autorització de la casa editora.

L'expressió "història popular" ha tingut un cert ressó en els darrers vint-i-cinc anys. La idea de base és clara: els autors persegueixen "democratitzar" la producció historiogràfica, tot ampliant la llista dels que l'escriuen i aplicant alhora l'experiència present a la interpretació del passat. Es tracta, en definitiva, de treballar la història "des d'abaix". Aquest intent, pioner a Gran Bretanya, manté una estreta relació amb els estudis sobre la formació de la classe obrera i, com a tret distintiu, cal dir que és un moviment que s'inicia fora de les universitats. La recuperació de l'experiència subjectiva ha nucleat els esforços principals d'aquesta història popular. En efecte, l'experiència representa una categoria fonamental, conreada a partir de dues eines metodològiques fonamentals si s'apliquen de manera adient: la història oral, quan els testimonis ho permeten; i la documentació directa generada pels desposseïts i els marginats –quan es tracta de temps passats–, que recull sensacions i problemes, drames i preocupacions, misèries i petits triomfs. La perspicàcia dels científics socials ha de permetre utilitzar àgilment les entrevistes fetes amb criteri i rigor, per tal d'escollir el gra de la palla i destriar la percepció excessivament personalista de la que possibilita conclusions més genèriques. La sensibilitat dels historiadors socials ha de facilitar la millor comprensió d'una societat del passat des de les referències viscudes pels grups socials menys afavorits, aquells que deixen un rastre documental en funció dels poderosos o per causes de l'atzar. Tenim mostres il·lustratives del que acabo d'explicitar: el moliner medieval retratat per Carlo Ginzburg en *El queso y los gusanos* ens parla a través del protocol generat per un plet judicial i ens obsequia amb una cosmologia concreta i vasta d'un menestral, amb els seus maldecaps, curolles, inquietuds i percepcions del món que l'envolta. Un exercici deliciós que es repeteix en les lluminoses planes escrites per Edward Palmer Thompson, tot analitzant les mostres més genuïnes de la cultura popular anglesa, les seves pautes de resistència front a l'opressió diària, els seus costums en comú o la particular noció de l'economia moral que

rondina sempre als pobres i que possibilita respostes no necessàriament articulades políticament, ni amb objectius llampants de transformació social. Tota una desmitificació de la formació de la classe obrera en el sentit més ortodox, del militant conscient o de l'obrer sempre polititzat. Aquesta ha estat, sens dubte, la part de la història més silenciada, majorment ignorada pels mateixos historiadors, més proclius a treballar sobre grups i organitzacions polítiques i/o sindicals concretes, que solen deixar referents documentals específics. Però que no responen de manera total a la realitat dels moviments socials i molt menys a la situació i a les vivències dels més humils.

Com deia, la història popular ha dirigit els seus esforços principals vers l'experiència personalitzada. La història oral subratlla, en aquest sentit, l'interès per la reconstitució dels petits detalls de la vida quotidiana, amb vessants paleses: es dibuixen les persones sobre les masses, els exemples particulars sobre els grans cossos socials; en definitiva, els rostres perfectament delimitats, amb noms i cognoms, sobre l'anonimat de la multitud. Tot això té una traslació de caràcter polític que manté un important rerafons científic. Per exemple, per al moviment feminista estudiar amb els paràmetres de la història popular ha significat una decisió política, en el sentit de trencar amb un feixuc silenci secular que planejava sobre les dones i els infants, gairebé sempre personatges opacs i inèdits a bona part dels discursos historiogràfics. Ara sabem, gràcies a les recerques de Maxine Berg i Pat Hudson, que el paper de les dones i dels nens a la revolució industrial britànica fou crucial, encara que les estadístiques oficials silenciïn el seu protagonisme, de manera que cal recórrer a d'altres registres arxivístics per tal de recuperar una realitat vital, sempre arraconada. Històricament, els processos de creixement econòmic a la major part de les economies occidentals no es poden explicar convinentment si no es tabulen les experiències i les aportacions de les dones –tant a les fàbriques, als tallers com a les llars– i el sordid treball dels infants, activitats prohibides per la

legislació noucentista però alhora tolerades i esperonades per la major part dels governs i la pràctica totalitat dels empresaris. A la major part dels períodes que analitzen els historiadors, la llar ha estat l'escenari principal de la producció. En aquest respecte, la història econòmica ha aportat reflexions i arguments força convincents, des de començaments de segle (amb, per exemple, els vells i encara útils treballs d'Henri Sée o de Paul Mantoux) fins a la més recent teoria protoindustrial. Hans Medick, un dels pares de la protoindustrialització, ha demostrat que reconstruint el cicle vital dels treballadors domèstics i les privacions materials sota les que desenvolupaven els seus quefers, es pot comprendre molt millor l'acumulació primitiva capitalista. I és possible que l'obra de les historiadores feministes, articulada en la interrelació de la família, el treball i la llar, faciliti una comprensió molt més assenyada pel que fa a la formació de les classes socials i a la consciència de classe. És innegable que la perversió de la metodologia pot esdevenir, com assenyala Ralph Samuel, en un "catàleg d'objectes inanimats"; però, pel contrari, no hi ha cap mena de dubte que treballs com els de Ronald Fraser sobre la guerra civil espanyola o Luisa Passerine sobre els treballadors de Torí sota el feixisme, demostren ben a les clares que, amb tractaments acurats i alhora ambiciosos, la comprensió de l'experiència subjectiva i de les relacions socials quotidianes pot aprofitar-se per plantejar qüestions de caràcter teòric d'una certa rellevància.

La hipòtesi de partida d'aquesta, diguem-ne, "nova historiografia" del moviment obrer és que a la vida quotidiana, en els comportaments individuals i col·lectius de les classes populars, es localitzen el màxim d'expressions de l'especificitat d'una cultura particular. Ara bé, val a dir que hi ha historiadors que semblen presentar la cultura popular amb un excessiu optimisme quant a la seva autonomia efectiva; és a dir, aquesta cultura es mantindria aïllada, en una mena d'"illa de la ignorància", en expressió de Giorgio Bosio, accentuant així la "dicotomia cultural" i no un "influx recíproc", en paraules de Carlo Ginzburg. El Gareth Stedman Jones del ja clàssic *Outcast London* (un llibre encara no traduït que representa una peça clau de la història del moviment obrer a la capital anglesa) ha

incidit força sobre aquest tema, en el sentit d'esbrinar el grau de permeabilització de la cultura obrera front a la cultura burgesa. Perquè hom detecta un element clar: la cultura popular té una escassa consciència de la seva pròpia rellevància. Per això mateix, la investigació sobre cultura material i vida quotidiana significa la recuperació d'una documentació generalment perduda i molt poc considerada. El dit plantejament és un signe de convergència entre el mètode històric i el mètode antropològic, amb l'objectiu d'estudiar amb un major coneixement de causa la vida econòmica dels petits grups i fer més entenedors els processos d'aquests microcosmos humans. És així com els protagonistes ja no són éssers excepcionals (grans líders o figures emblemàtiques de la classe obrera), abans pel contrari, els principals objectes d'atenció són els personatges anònims, considerats com a "comuns", els quals, al seu torn, esdevenen informadors determinants per a la història oral.

Aquest petit llibre pretén incorporar de forma modesta les consideracions que, a tall molt telegràfic, he exposat a les línies precedents. Les trenta i escaig persones entrevistades sintetitzen, en major o menor grau, les experiències de milers d'homes i dones que contribuïren a configurar el procés socioeconòmic mallorquí des de començaments de segle. Un procés que fou molt més ric en situacions que el que tradicionalment hem pensat i cregut, de manera que els testimonis que ens deixen aporten un argument poderós –en tant que experiencial– que la història econòmica mallorquina s'està esforçant en explicar des de fa ja una dècada a partir de registres més convencionals: la existència d'una força de treball a l'illa molt polivalent, amb una pluriactivitat notable desenvolupada tant al propi àmbit familiar com a les diferents possibilitats –tallers, fàbriques, possessions, petits bocins de terra– que oferia aleshores –entre 1900 i 1940– el mercat de treball illenc. Els historiadors econòmics hem detectat, en el cas mallorquí, la importància del treball femení, la precocitat de l'entrada a les fàbriques, la rellevància de la llar com a centre de producció i des del qual es transmet un perfil nítid de la cultura dels menestrals, la coexistència de les activitats agràries amb les més estrictament secundàries (ben igual al que succeïa a d'altres

indrets europeus) i, en definitiva, el lent camí envers una societat terciaritzada. Cada vegada estic més convençut que no es pot entendre correctament el fenomen que neix a la dècada del 1960 sense la vertebració de tots els ingredients abans descrits –a banda d'altres que es podrien afegir– en un sol mosaic compost per diferents peces interconnectades. Tot el que he dit es troba, en forma de casos isolats però alhora representatius, en els noms d'en Jeroni, Mateu, Miquela, Catalina i d'altres persones entrevistades que apareixen davant els nostres ulls amb un rostre definit, superant així un abstracte número o una freda estadística. En una poètica expressió de l'enyorat Edward Palmer Thompson, el llibre trac-

ta de rescatar, i ho aconsegueix, de l'enorme prepotència de la posteritat a aquests homes i dones que visqueren temps de forts trastorns socials, que els patiren i que aprengueren individualment i col·lectivament. Les seves aspiracions foren i són vàlides en termes de la seva pròpia experiència i constitueixen tot un exemple d'aprenentatge allisonador per als científics socials. Esperem que proliferin exercicis com aquest i que es facin sentir, amb força, tot el feix de veus anònimes silenciades pel temps.

Carles Manera
Esporles, desembre de 1997

DONAR LA PARAULA	9
1. METODOLOGIA GENERAL	11
Les narracions personals com a font de coneixement	11
Les persones entrevistades	11
Les entrevistes	12
L'ordenació i el tractament de la informació	13
Memòria personal i realitat social	14
2. EL CICLE VITAL, LES GENERACIONS I ELS PROCESSOS HISTÒRICS	16
3. LA VIDA LABORAL EN UNA ESTRUCTURA PRODUCTIVA INCERTA	21
Evolució sectorial de la població activa a Balears	21
3.1. Estratègies i trajectòries laborals	22
3.2. Les estratègies laborals de les famílies	23
Padrins dels entrevistats	24
Pares dels entrevistats	24
Els entrevistats	25
Els fills dels entrevistats	28
4. FAMÍLIA, GÈNERE I ESTILS DE VIDA	33
El perfil familiar dels entrevistats	33
Estratègies d'adaptació de les famílies a un món canviant	33
Les formes de convivència	34
Canvis a l'estructura familiar	36
Família i reproducció social	37
Patró de relacions familiars	37
Patró de classe (mobilitat social, estatus)	38
Patró residencial (mobilitat territorial)	38
Les perspectives de gènere	39
Relació mares-fills	40
Currículum laboral ocult	40
Subordinació del treball de les dones a la trajectòria familiar	40
El treball en relació a la identitat social de la dona	41
Canvis socioculturals	43
Canvis socioeconòmics	44
ANNEX 1: DADES BÀSIQUES	47
Quadres de dades bàsiques	60
BIBLIOGRAFIA	67

“...Després de ser alliberat, als dos anys vam partir cap Alger (jo i sa dona mos varem enterar que partia un barco). Hi vam ésser 15 anys a l’Alger. Primer com ebanista i després, als cinc anys, fent feina per compte pròpia –quan em varen donar el permís–, Vaig posar un taller per fer feines de fuster –era l’únic que hi havia–. Anava bé la feina fins que amb la guerra d’Independència vàrem tornar a Mallorca (vàrem agafar el darrer barco que partia i vaig deixar tot el material). Després de dos anys un vasco a qui hi havia deixat encarregat de vendre-ho em va escriure perquè tenia comprador, un moro que em va pagar al comptat...”

L’home, és sempre un ésser inexpert. La nostra radical feblesa ve del fet que molt és nou per a nosaltres. Tota decisió és construïda sobre una part d’inexperiència. Mai un esdeveniment, mai una vida, no es repeteix d’una mateixa manera. Tota opció de comportament, personal o col·lectiva, és nova per als que la protagonitzen: no tenen més que referents més o manco dubtosos en la seva experiència i en la dels altres. L’experiència humana té els ingredients de novetat i d’inseguretat. La memòria col·lectiva només és un intent de frenar la inexperiència, de tractar de convèncer-nos que els camins de la nostra història ja han estat trepitjats.

El relat autobiogràfic és la possibilitat que la memòria personal sigui entesa com a memòria col·lectiva. Persones que no coneixem parlen en primera persona del nostre passat, del seu passat. Les històries passen a ser la història. Aquest ha estat el motiu de les converses amb ancians que es comenten en aquest llibre.

Reflectir la veritat “pura” és impossible. Fins i tot als historiadors més rigorosos els és difícil reconstruir amb exactitud tal o qual esdeveniment, i cadascun tindrà la seva manera d’interpretar les coses. En la veritat “imaginària i parcial” de cada persona entrevistada, els fets viscuts constitueixen els fonaments sobre els quals s’elabora el record, d’acord no solament amb el

que varen conèixer personalment, sinó també amb el conjunt del que s’esdevenia aleshores a Mallorca. La narració personal amplia la visió que es pot tenir; es tracta d’una veritat interpretada, pròpia.

Al llarg de l’any 1994 es varen realitzar 36 entrevistes a ancians, per tal de registrar les històries de vida d’una sèrie de persones residents a la Llar dels Ancians que té el Consell Insular de Mallorca al carrer General Riera de Palma. L’objectiu fonamental era la prova de la metodologia, però també l’anàlisi retrospectiva de la història recent, donant la paraula a persones que havien madurat, canviat i pensat el període considerat. Donant la paraula a persones amb un passat complet i un futur incert, un dels entrevistats diu:

“No vull pensar gaire en el que passarà els propers cinc minuts.”

Aquest treball no es tracta, però, d’una anàlisi de dades convencional, estadística, ni d’una anàlisi basada en el tractament de variables, típic dels dissenys experimentals. Tampoc és la reconstrucció històrica d’un segle de la nostra illa, ni una anàlisi psicològica de la biografia d’unes persones majors. Llavors, de què se tracta?

No és més que un intent de donar forma narrativa a la interacció d’històries personals amb notícies d’una època de la nostra societat que ha sofert canvis espectaculars. Però és, sobretot, un intent per reconstruir els records de la gent amb aquesta història a través de la memòria, el llenguatge i la imaginació, amb tota la “fantasia” dels seus “errors” creatius.

Del conjunt de relats, s’ha considerat que les dades econòmiques i laborals són les que juguen un paper més important: el desenvolupament de noves activitats productives i de noves formes de producció des de mitjans del segle passat ha condicionat l’articulació d’estratègies familiars i individuals per a l’optimització de recursos.

Aclarit l’objecte i clarificada la perspectiva, podem exposar l’estructura del treball. En el primer capítol introductorí tractarem sobre la metodologia utilitzada a les entrevistes, per entrar després en les condicions del treball de camp i les dades recollides. A par-

tir del segon capítol entram ja de ple en l'anàlisi de les dades. Primer, perfilant els canvis socials i econòmics que s'han produït al llarg del període analitzat, i després reflexionant sobre els aspectes més generals de les vides dels entrevistats: l'estructura i dinàmica familiar, les estratègies familiars, les trajectòries laborals, els estils de vida i el paper de la dona dins la família i a l'àmbit del treball.

Els noms dels entrevistats i dels seus familiars s'han modificat, igualment s'ha fet amb les característiques i dades personals que podrien facilitar la identificació de casos concrets.

1 Metodologia general

Les narracions personals com a font de coneixement

Una investigació sobre els diversos grups socials, o sobre una determinada classe social que vulgui superar les rigideses i reduccionismes dels estudis convencionals, però sense caure en una atenció exclusiva sobre l'individu, s'ha de plantejar els següents interrogants:

- com sortir de l'esquema sociològic clàssic que du sempre a treballar sobre homogeneïtats, diluint les diversitats internes a cada un dels grups?
- com reconèixer les diversitats i comprendre les situacions de desigualtat i de diferència?

Es pot tractar de respondre aquestes qüestions fent una anàlisi de classes, utilitzant les fonts més diverses (històriques, econòmiques, sociològiques), i posant en funcionament diversos instruments d'investigació sociològica (enquesta, entrevistes en profunditat de tipus biogràfic...).

És fonamental reflexionar sobre el paper dels elements subjectius en l'estructura dels grups socials. S'ha de pensar si és possible passar d'una sèrie d'opinions subjectives a enuncis legítims, és a dir, metodològicament vàlids i fiables, sobre la societat, la seva estructura i els seus processos. Durkheim, per exemple, va excloure completament la possibilitat d'avaluar narracions personals perquè les considerava com a expressions de la subjectivitat i no de la consciència social. Segons Durkheim (1983) interessen només els fets socials, definits com a qualche cosa "exterior", en relació a la constitució psíquica-interna dels individus. Altres autors, per contra, han adoptat una concepció fonamentalment distinta de la realitat social. La realitat a investigar es compon igualment de valors objectius, valors culturals i valoracions subjectives. Els fenòmens naturals que se despleguen en el transcurs del desenvolupament només se tornen elements de la cultura si els individus, amb els seus actes subjectius, els hi atribueixen un significat determinat i una certa importància en relació a les necessitats i aspiracions. A més, aquests factors subjectius compleixen un paper

important en la dinàmica social. Les seves exterioritzacions són una font necessària per al coneixement dels processos socials.

La tesi sobre la importància dels elements subjectius en la societat és un supòsit metodològic essencial del mètode d'històries de vida. Els hàbits dels individus són expressions de la realitat social. Les històries de vida pretenen conèixer la dimensió qualitativa, és a dir, com s'expressen les circumstàncies objectives que defineixen l'existència dels entrevistats.

Les persones entrevistades

Foren trenta-sis les persones a les quals es va passar l'entrevista, repartides amb deu homes i desset dones, amb una distribució per edats en la qual 21 tenien més de 80 anys en el moment de fer-se la trobada (1994). No s'ha seguit cap mètode de mostreig per a seleccionar els individus entrevistats, per tant no estam davant un grup d'entrevistats seleccionat aleatòriament, ni en base a un disseny estructural que ens hagi indicat que s'havia de seleccionar tal o qual persona. Hem optat per treballar amb els individus més accessibles: els residents a la Llar d'Ancians del Consell Insular de Mallorca. Aquest procediment implica, necessàriament, l'acceptació d'una sèrie de biaixos.

Els individus residents a la Llar d'Ancians per qüestions de normativa legal i caracterització del centre han de reunir una sèrie de requisits (econòmics, socials, etc.) per accedir-hi, que fan que ens trobem davant una població que, al manco, té un punt d'arribada similar en quan a aquestes variables en concret; això no implica, però, que aquesta homogeneïtat hagi estat permanent al llarg de la seva vida. Hi ha dos factors, en canvi, que sí hem pogut constatar que tenen un pes important i que introdueixen una caracterització específica:

Per una part, es tracta d'individus que han tingut poca descendència. El fet de tenir pocs fills i sobre tot poques filles, els empeny a entrar a la residència. Més endavant entrarem en aquest tema més detalladament.

Per altra part, són individus que provenen de famílies molt nombroses, fins i tot per a l'època de la que parlem. Això implica que la distribució del patrimoni familiar, en el cas que n'hi hagués, es va distribuir entre un nombre elevat de fills i, per tant, resultà diluït entre els germans i germanes dels entrevistats.

L'homogeneïtat dels entrevistats en aquests aspectes ens feia pensar que podíem treballar amb un col·lectiu en el qual el pes de la classe treballadora podia ser important. Realment ha estat així.

Un factor de segon ordre dins el procés de selecció ha estat el fet que no es podia entrevistar a qualsevol resident. Per qüestions d'edat i de salut molts d'ells tenen algunes deficiències psíquiques o sensorials que ens varen dur a establir uns criteris mínims en aquest sentit. A més, per raons d'organització, la selecció final dels entrevistats va correspondre, en bona part, al propi personal del centre que tenia un coneixement més precoç de les capacitats de cada un, la qual cosa pot haver introduït un tercer nivell de caracterització en aquest procés.

Tots aquests fets no ens han preocupat gaire des del principi. Els objectius del treball són bàsicament exemplificadors, no cerquem en cap moment la representativitat de les entrevistes, ni estructural ni, per descomptat, l'estadística.

Les entrevistes

Cada un dels ancians entrevistats, asseguts en una cadira, d'esquena a la llum, parlen. L'ancià té en la seva aparença quelcom de portaveu de la seva generació, sempre amb una mirada greu que sembla plena de secrets a mig desvetllar. Ens miren i parlen dels seus records com una herència salvada del naufragi del temps, rescatada amorosament per aquells que donen valor a les coses que els identifiquen. Parlen de la seva vida sense saber que estan parlant de la nostra vida...

"Home, jo, en el meu cas concret em sembla que tenc molt clares les coses més importants que m'han passat. Quan tenia quinze o setze anys, en acabar la guerra civil, estudiava a Palma..."

Les entrevistes en profunditat varen ser fetes per tots els membres de l'equip a partir de guions basats en el criteri de saturació, és a dir, guions que pretenen recollir tot el que pot ser significatiu de la biografia de les persones seleccionades.

Les entrevistes es varen plantejar com a un primer intent de reconstruir trajectòries personals i familiars representatives de les relacions socials i simbòliques d'una sèrie de generacions que han viscut el segle XX. Però no es pot oblidar que se tractava de proves d'una metodologia exploratòria, no d'un estudi amb pretensions d'arribar a treure conclusions definitives i significatives per a les generacions estudiades.

El punt de partida de les entrevistes és la negociació, l'acceptació conscient de la invitació a narrar i ser interrogat sobre la pròpia vida. Sense aquesta acceptació inicial, basada en la garantia de la privacitat, en l'acceptació incondicional dels relats, és a dir, en la no emissió de judicis morals, per part dels entrevistadors, les entrevistes i la mateixa selecció dels entrevistats haurien estat greument embiaixats.

La tècnica emprada és la de l'entrevista oberta i estructurada en base a un guió, l'objecte de la qual són les biografies dels entrevistats, centrant-nos en els aspectes crítics del cicle vital (familiar, individual). Les entrevistes no es varen gravar en suport magnètic, es registraren en paper, fent anotacions concretes referents a cadascuna de les variables contemplades en el guió de l'entrevista.

Aquest fet presenta algunes dificultats, tant en la comprensió de l'entrevista, com en la memòria de l'entrevistador: problemes de record i transcripció.

La impossibilitat de treballar amb relats autobiogràfics, la necessitat de fer reconstruccions biogràfiques a partir de converses en profunditat, però no repetides, obligava a una certa directivitat. La reflexió orientada, la reconstrucció induïda per l'entrevistador ha estat el procediment fonamental. S'han fet entrevistes conduïdes a recollir informacions precises sobre una sèrie de qüestions centrals.

La bona disposició dels entrevistats, les ganas de relatar la seva història des de la voluntarietat va ser, sens dubte, una gran oportunitat per poder abordar molts matisos que s'incorporaven al guió establert amb anterioritat.

El que s'ha evitat conscientment és l'entrevista de tipus psicològic, no hi ha indagació sobre les emocions implicades o les vivències dels entrevistats. En part, per la voluntat d'objectivar els relats, però també per la impossibilitat de contenir i la impossibilitat d'interpretar les associacions i/o projeccions dels subjectes.

Els recursos bàsics han estat la interpel·lació directa, la reformulació, la indicació de repeticions, la formulació de preguntes de control de la veracitat i de la coherència del relat.

Atès que els objectius de l'estudi són únicament descriptius de les característiques bàsiques de les famílies dels entrevistats, de la seva biografia laboral, i dels canvis en la seva comunitat, etc., no hem volgut entrar en els aspectes més psicosocials (actituds, opinions), ni ideològics dels entrevistats, dimensions que sí haurien fet necessari emprar tècniques més depurades, i d'una forma més refinada que la que hem utilitzat nosaltres.

En un treball d'aquestes característiques, on es pretén descriure les biografies laborals, socials, familiars d'un grup d'individus és fàcil perdre-se.

Bàsicament hi ha dos perills:

- **La casuística.** L'arbre no ens deixa veure el bosc.

Aquest perill es deriva de la gran quantitat d'aspectes que intervenen en la conformació del comportament individual i de les biografies. La multiplicitat de perspectives d'anàlisi és tan extensa com es vulgui, però cap d'elles és exclusiva i difícilment globalitzadora. Les variables que es puguin contemplar a cada una d'aquestes perspectives tenen incidència sobre el conjunt de la biografia d'un individu i totes elles, sens dubte, tenen la seva importància dins l'argumentació i la descripció. Però aquesta mateixa diversitat (la disponibilitat econòmica, els conflictes bèl·lics, els processos de producció, les mobilitzacions socials, l'estructura familiar, els moviments migratoris, etc.) fa que hàgim de cercar dins cada cas totes les implicacions, arribant a un nivell de concrecció que dificultarà posteriorment la construcció de categories útils per a l'anàlisi teòrica.

- **La generalització.** El bosc no deixa veure els arbres.

Aquest perill és el resultat de prendre com a variables úniques els processos estructurals. Es defineixen una sèrie de variables com a determinants dels com-

portaments o de les biografies individuals i l'anàlisi es queda al nivell general i no aconsegueix arribar als individus concrets que els han patit. Sense tenir en compte que els individus també han estat subjectes actius, en els processos de transformació als que solen fer referència aquestes variables.

Caure en un o altre parany és senzill. Per evitar-ho és necessari definir quina és la perspectiva emprada en l'anàlisi, clarificar les variables i les seves interrelacions, així com el fil conductor de tota l'exposició. Tot això sense perdre de vista els casos concrets i els instruments de mesura de les variables.

Per no caure en cap dels errors anteriors és precís descriure el comportament de les variables que hem considerat més influents en la formació d'estratègies i en les trajectòries resultants, exemplificant aquesta incidència amb les entrevistes realitzades.

A l'apartat següent exposem els procediments d'anàlisi de les entrevistes. Per una banda un procediment basat en plantejaments teòrics previs que cerquem contrastar; per altra, l'anàlisi de continguts, a partir de les respostes, tal com han estat produïdes; un conjunt de constatacions estadístiques, més bé descriptives que no de prova d'hipòtesis o d'aplicació de models estadístics; i, sobretot, un procediment tipològic que pretén parlar d'una sèrie d'exemples com si es parlàs de generacions completes.

L'ordenació i el tractament de la informació

A partir dels materials recollits s'han fet reconstruccions dels factors principals implicats en la biografia. Hi ha una clara consciència del caràcter parcial dels relats.

S'ha treballat amb segments significatius de la vida dels entrevistats, no tant per la significació atribuïda pels propis subjectes, sinó per la significació atribuïda pels investigadors per a poder reconstruir processos socials.

El problema que es planteja és com aconseguir enunciats vàlids a partir de les declaracions personals. Hi ha un conjunt de procediments, lògicament qüestionables, que ofereixin la garantia que l'investigador no per-

met errors sistemàtics per les influències de descripcions, convenciments i actituds subjectives dels autors? Com es pot arribar, partint de declaracions subjectives, a hipòtesis generals contrastables? Com es pot evitar no considerar les declaracions autobiogràfiques només aquells casos que confirmen concepcions ja assumides?

Repasant la literatura existent es pot arribar a la distinció dels següents procediments, que en aquest estudi que presentem s'han intentat aplicar de diverses formes:

1. Procediment constructiu. Consisteix en l'elaboració d'autobiografies, des de la perspectiva de la formulació clarament delimitada d'un problema. Se fa una interpretació determinada amb l'ajuda d'una teoria sociològica consistent. Les descripcions particulars en les autobiografies, que se refereixen al problema, constitueixen elements amb els quals es poden contrastar les diverses hipòtesis.

2. Procediment basat en l'anàlisi de contingut. Consisteix en l'aplicació dels mètodes de l'anàlisi de contingut als materials autobiogràfics a partir de la transcripció de les respostes.

3. Elaboracions estadístiques. En general, l'anàlisi estadística pretén determinar la dependència de distintes característiques dels entrevistats, autors de les autobiografies, en relació amb diverses variables, així com la dependència que distintes propietats dels grups socials tenen en relació amb les característiques estructurals d'un període. També donen la possibilitat de mesurar certes tendències.

4. Anàlisi tipològica. Consisteix en la formulació de tipus determinats. El material autobiogràfic se sotmet en aquest cas a una categorització i classificació determinades. És a dir, el subjecte de la reconstrucció tipològica no són individus aïllats del seu entorn històric, sinó individus amb els seus condicionants generacionals (històrics, socials, culturals i econòmics).

Aquestes tècniques d'interpretació per avaluar els materials es poden

combinar en la investigació. En relació a l'anàlisi es poden destacar alguns referents metodològics:

1. La persona investigada representa un cert grup social.

2. Tot el que sigui acció social i relacions socials s'ha d'anàlitzar des de la perspectiva històrica i estructural de cada període. És necessari tenir una quantitat important d'informació contextual.

3. En aquest sentit la família juga un paper especialment important.

Memòria personal i realitat social

Les històries de vida són una col·lecció de declaracions de qualsevol persona sobre successos, gent, institucions, experiències pròpies i posicions davant fets i actituds d'altres persones.

Si s'hagués d'interpretar estrictament com a font històrica, s'haurien d'admetre les crítiques que podrien plantejar els historiadors. Però la concepció de les històries de vida com a instrument per a l'anàlisi

Octubre 1955

social es basa en un plantejament diferent als interessos de l'anàlisi històrica. Un dels criteris fonamentals és la distinció de dues classes de declaracions. Declaracions que expressen observacions i generalitzacions de l'autor i declaracions que descobreixen les seves aspiracions i valoracions. Els supòsits metodològics de l'avaluació de materials autobiogràfics intenten provar que en les declaracions autobiogràfiques s'expressen aspiracions socials, que els fets biogràfics constitueixen fets socials. Per una altra banda, només les històries de vida, a través de l'anàlisi del significat que les persones atribueixen a les coses i als successos, i de les seves aspiracions, permeten reconèixer el paper del medi social i de diverses institucions socials en el desenvolupament de la persona particular i en la formació de la seva consciència social.

Suposar que la memòria, mal anomenada individual, és radicalment diferent de la memòria col·lectiva, només es pot mantenir des de certes perspectives reduccionistes. De fet, a l'experiència desenvolupada a la Llar dels Ancians es va presentar una dimensió col·lectiva de dues maneres complementàries. Per una banda, la pluralitat de biografies relacionades permeten una interpretació generacional; per una altra, la mateixa persona que narrava la seva experiència, que contava la seva pròpia història, a la vegada narrava les seves relacions amb els altres (pares, cònjuges, etc.), és a dir, no es vivia com el subjecte d'una única biografia.

L'anàlisi d'una narració personal té dues grans expectatives implícites: per una banda, es vol donar la paraula a aquell que relata la seva història i que el considera com a testimoni irrepetible que completa la crònica cronològica dels esdeveniments del passat amb l'experiència i la reflexió personals. Per una altra banda, s'anàliza l'expressió de situacions i circumstàncies que no són mai individuals, que són inevitablement col·lectives, socials, testimonials.

Des de la subjectivitat s'expressa allò que és col·lectiu. Es penetra en àmbits privats i socials inaccessibles per a la documentació. La informació recollida en el procés de contar una història, permet recrear processos socials a partir de l'experiència de com han estat viscuts i pensats. Entre els processos de la memòria col·lectiva i la memòria particular hi ha una relació dialèctica. En aquest sentit, a la investigació realitzada

hi ha una clara coincidència amb els plantejaments de la història oral, tal com l'entenen, per exemple Pierre Vilar o Ronald Fraser:

"La historia oral, tal como aquí se concibe, constituye un intento de revelar el ambiente intangible de los acontecimientos, de descubrir el punto de vista y las motivaciones de los participantes, voluntarios o involuntarios, de describir cómo sintieron..." (Fraser, 1979: 25)

Però l'anàlisi de les històries de vida es fa tenint molt present la mediació de la memòria que produeix una selecció en el passat. La repressió, l'oblit intencionat o no, les urgències del present, etc. limiten les possibilitats del relat.

És a dir, els entrevistats no ens han contat el que han fet, sinó allò que recorden que han fet, allò que han idealitzat o desprestigiats, allò que més els ha marcat en la seva vida. I ho han fet des de la seva perspectiva actual, des d'una situació determinada de benestar relatiu i, per tant, desvirtuant els aspectes més subjectius.

Els problemes de la memòria considerem que afecten desigualment els fets de la vida d'un individu, probablement siguin més insalvables quan entrem en dimensions subjectives (opinions, actituds, definicions de la realitat, etc.), mentre que si ens limitam als fets crítics o a les dimensions de la vida d'un individu que tenen un major pes dins la seva biografia és probable que les alteracions siguin menors. És a dir, pels objectius de l'estudi no ens interessava tant la definició de cada moment que en feia l'entrevistat, com els fets que narrava (no el com ni el per què, sinó el què, quan i el quant).

Dit això, considerem que és imprescindible aconseguir informació vàlida i fiable de les persones que han estat les protagonistes dels darrers 80-90 anys de la història de la nostra terra. Són els subjectes actius dels esdeveniments històrics d'aquesta època, així com els subjectes passius dels processos socials i econòmics que han condicionat el nostre present.

En la pràctica de la història de vida, el conflicte entre la memòria individual i la memòria col·lectiva, és el mateix que hi ha a qualsevol altre àmbit de la realitat entre subjecte i societat.

2 El cicle vital, les generacions i els processos històrics

Quin és el món que ens està abandonant? El món que es reconstrueix amb la memòria d'aquestes persones és el de la societat que avançava cap a la complexitat, el món d'una societat encara tancada, i aquest món s'ha esmicolat; el món de les relacions comunitàries més senzilles, que encara és ben a la vora mentre anem avançant cap a un nou món que no sabem exactament què serà. El procés històric que la memòria personal permet exemplificar en vivències concretes, és el que defineix el nostre present.

“Els anys de la postguerra varen ser molt mals de passar. Jo feia jornals, randes, m'encarregava de persones majors, i vaig fer moltes cosetes, sobretot quan vaig quedar viuda. El problema va ser que encara que m'havia apuntada i pagava d'autònom, em varen faltar quaranta-dies per poder cobrar la pensió”

És necessari entendre les continuïtats i discontinuïtats en la vida dels ancians, i per això s'ha de tenir present que hi ha aspectes que superen el procés vital personal. És el concepte de generació el que permet comprendre millor els canvis produïts en el cicle vital en funció de la transformació estructural de la societat. És clar que les continuïtats en la vida d'una persona superen el simple marc del seu propi cicle vital; els subjectes s'impliquen en relacions amb els padrins i amb els seus fills. El concepte de generació permet comprendre la transmissió de les desigualtats, comprendre la reproducció social, però també permet comprendre el paper actiu que han jugat els subjectes durant la seva vida, les seves pràctiques privades (formació de parelles, elecció del lloc per a viure, etc.) i les seves pràctiques socials (consum, participació en moviments col·lectius, etc.).

Partint d'aquests conceptes (cicle vital i generació) s'organitza l'anàlisi. La relació entre els processos del cicle vital i els processos generacionals s'analitza en

aquestes pàgines a través de la relació entre el cicle vital i el procés històric. Se sap prou bé que les relacions entre les grans transformacions socials i les trajectòries individuals no són directes, hi ha estructures i mediacions socials, per aquesta raó s'estudia la relació entre el temps biogràfic i el temps històric, del cicle vital i les transformacions socials en el marc de les quals la biografia es desenvolupa.

Les característiques de les famílies de les persones entrevistades a la Llar d'Ancians, com ja comentàvem a l'apartat metodològic, venen en gran part condicionades pel propi fet de tractar-se d'una institució pública¹. Tant els entrevistats com els seus pares, germans i la majoria dels entrevistats i dels seus parents més propers foren treballadors assalariats qualificats manuals o no qualificats, i també treballadors per compte propi de diversos oficis² (vegeu els quadres d'oficis de l'apèndix).

La vida laboral dels entrevistats (i de la seva generació) pot situar els seus orígens en torn al període que va dels anys 1920-40, i el seu acabament als anys 1965-1980. No hi ha dubte que es tracta del període de major canvi en l'estructura social i econòmica de Mallorca, amb molta major intensitat que en les etapes de la generació dels seus pares i padrins i també, fins i tot, que la dels seus fills. En efecte, si s'analitzen les característiques bàsiques en cada una de les generacions de referència, el període que afecta els principals moments vitals i laborals dels entrevistats és el que es correspon a una major transformació de fons.

Es podria considerar que hi ha dues grans generacions, la dels nascuts fins l'any 1912-14, d'inici de la primera guerra mundial i que se jubilaren abans de la Constitució de 1978, i la dels nascuts des d'aquests anys i fins l'any 1925, en ple període d'entreguerres, i que se jubilaren posteriorment a la transició democràtica. Les dues generacions considerades cobreixen, com s'ha dit, cinquanta anys de la història de Mallorca.

Data naix.	Casos	Edat corresponent en relació a les dates de referència			
		1936 Inici guerra c.	1945 Final 2a guerra m.	1978 Const. espanyola	1982 Arribada PSOE poder
1902	2	34	43	76	80
1903	1	33	42	75	79
1904	1	32	41	74	78
1905	2	31	40	73	77
1906	2	30	39	72	76
1907	0	29	38	71	75
1908	5	28	37	70	74
1909	2	27	36	69	73
1910	1	26	35	68	72
1911	1	25	34	67	71
1912	2	24	33	66	70
1913	1	23	32	65	69
1914	2	22	31	64	68
1915	2	21	30	63	67
1916	2	20	29	62	66
1917	1	19	28	61	65
1918	3	18	27	60	64
1919	0	17	26	59	63
1920	0	16	25	58	62
1921	0	15	24	57	61
1922	2	14	23	56	60
1923	2	13	22	55	59
1924	1	12	21	54	58

Des del punt de vista social i polític, es tracta de la generació que viu intensament els efectes excepcionals (en tots els ordres) de la República, la guerra civil, una dura postguerra i tota l'etapa franquista. El grup estudiat ha viscut, com a adults i en condicions acceptables³, tot el període que va des de la guerra civil fins a l'arribada del PSOE al poder. Tot i que cal recordar que en la seva immensa majoria el nou canvi que representarà la transició democràtica es produeix ja en situació de jubilació laboral o als anys finals de la vida activa.

Els processos històrics i els canvis profunds en l'economia insular marquen l'organització de la vida dels entrevistats i de les seves generacions: migracions, mobilitat social ascendent o descendent, canvis en les ocupacions i en els estils de vida. En definitiva el procés històric ofereix el marc del desenvolupament individual i familiar.

La Guerra Civil i la postguerra

És evident que els efectes de la guerra civil sobre les dues generacions són diferents, uns participaran de la guerra plenament, altres només rebran les conseqüències, segons el moment del seu cicle vital mentre durava la guerra; però ja que tots entren al món laboral abans de 1940-42, és a dir, són adults al llarg de la guerra, els efectes no se produeixen de manera tan relacionada amb les edats. Entre subjectes de les mateixes edats, l'experiència de la guerra és diversa: per a alguns va significar una important reorganització de la seva vida, en el sentit d'una pèrdua de nivell de vida i de seguretat, mentre que per altres va significar quelcom de diferent. Per exemple, es pot prestar atenció inicialment a alguns casos d'ancians que varen viure la guerra com a inici negatiu d'una nova etapa:

Na Maria. Dona nascuda l'any 1911. Dos dels seus germans (un germà i una germana) emigren a l'Argentina, el seu germà participa a l'exèrcit republicà.

Na Maria Antònia. Dona nascuda l'any 1915. L'any 1937 emigra a Alger. Es manté fora d'Espanya durant 16 anys.

En Mateu. Home nascut l'any 1905. L'any 1936 s'incorpora a l'exèrcit republicà, rebent nomenament com a caporal primer i després com a sargent d'artilleria. Una vegada acabada la guerra torna a Mallorca, on li tanquen la impremta que havia muntat abans de la guerra i també li censuren una revista que feien a la impremta.

En Nadal. Home nascut l'any 1903. L'any 1936, per no anar a missa i per ser soci de la "societat de

¹ I s'ha de recordar que els entrevistats eren tots persones vàlides en aquell moment.
² Tot i que, com es tractarà més endavant, resulta difícil simplificar

³ No hi ha malalts crònics ni gent especialment incapacitada entre les persones entrevistades, tot i l'avançada edat d'alguns d'ells (veure taula 1). Només un cas és minusvàlid físic.

socors mutus” del seu poble va ser empresonat, a la vegada varen destrossar la “màquina de parlar” de fer cine que havien comprat. Ell i el metge (“que ajudava els pobres”) varen ser els primers que varen ésser tancats.

Na Lídia. Dona nascuda l’any 1912. Sabem que feia feina de sombrero a casa seva fins la guerra, i que llavors “la guerra va trencar el seu treball”. Una expressió una mica crítica però significativa del que va significar la guerra: una ruptura.

També hi ha ancians per als quals la guerra significa un canvi de la seva situació anterior en un sentit positiu:

En Miquel. Home nascut l’any 1918. No tenia cap qualificació, però gràcies a la seva relació amb Falange, després de la guerra entra a treballar a una empresa pública estatal instal·lada a Palma. Curiosament el seu pare va ser presoner polític per la seva filiació republicana, perdent la feina a FEVE.

En Mateu. Home nascut l’any 1908. No tenia cap qualificació, però gràcies a la participació com a voluntari a l’exèrcit franquista aconseguí la graduació de tinent, treballant la resta de la seva vida com a militar.

Finalment hi ha gent que fa importants reorganitzacions de la seva vida en paral·lel amb la guerra, però no es pot identificar una relació directa ni el sentit (positiu o negatiu) del canvi, és a dir, no se sap si estan fugint d’alguna cosa o arribant a una fita que s’havien plantejat:

En Jeroni. Home nascut l’any 1905. L’any 1939 deixa Palma i se’n va a Sóller i munta un negoci de carnisseria propi.

Na Pedrona. Dona nascuda l’any 1906. L’any 1938, en plena guerra, es trasllada a treballar a Barcelona.

N’Apol·lònia. Dona nascuda l’any 1904. Fins l’any 1931 viuen sense problemes de feina, des de llavors comencen a viure amb dificultats fins l’any 1938, en aquest any aconseguixen, ella i el seu marit, passar a treballar com a conserges a L’Orfeó Mallorquí.

L’anàlisi del que significa la guerra civil per a totes aquestes persones és un exemple del que significa la guerra per a Mallorca, una experiència traumàtica, però amb peculiaritats importants respecte d’altres zones de l’estat. La més important, i clarament identificada a les converses, és que les dificultats imposades per la pròpia guerra varen tenir una incidència especialment greu en el

cas de Mallorca, sobre la seva economia. El funcionament econòmic de l’illa depenia estretament dels subministraments de matèries primeres, aliments i altres béns procedents de la resta de l’estat, on a més es trobaven els mercats de molts dels productes mallorquins.

Aquest fet es posa molt més de manifest en aquelles persones treballadores a Palma. No es pot dir el mateix d’aquells casos que vivien als pobles i mantenien encara una certa relació amb el camp o amb la pesca.

“...Jo combinava sa meva feina a s’elèctrica amb una barca que tenia i podia anar a pescar. Mentre, sa meva dona ajudava a s’hort i anava a collir ametlles quan era sa temporada...”

Tallats o dificultats els fluxos comercials amb l’exterior, l’economia mallorquina va haver de fer front a diverses mancances i a dificultats de comercialització. No cal dir que els anys immediatament posteriors no varen ser especialment millors que els anys trenta. De fet, no es produeix una plena “normalització” social fins l’arribada de la democràcia, i possiblement fins la seva consolidació formal amb la Constitució del 78. De tal manera que l’impacte de la guerra, mitigat amb els anys, és d’una especial importància per a entendre com varen viure el seu segle aquestes persones, com es va viure a Mallorca: tots tenen alguna cosa a contar i alguna cosa a callar en relació a la guerra i les seves conseqüències.

Esdeveniment històric	Anys que tenien els que varen néixer				
	Abans de 1905	Entre 1905 i 1909	Entre 1910 i 1914	Entre 1915 i 1919	Entre 1920 i 1924
En el moment de l’entrevista, 1994	90 i més anys	Entre 85 i 89 anys	Entre 80 i 84 anys	Entre 75 i 79 anys	Entre 70 i 74 anys
Quan es va aprovar la Constitució de 1978	74 i més anys	Entre 69 i 73 anys	Entre 64 i 68 anys	Entre 59 i 63 anys	Entre 54 i 58 anys
Inicis del creixement turístic, 1960	56 i més anys	Entre 51 i 55 anys	Entre 46 i 50 anys	Entre 41 i 45 anys	Entre 36 i 40 anys
Final de la Segona Guerra Mundial, 1945	41 i més anys	Entre 36 i 40 anys	Entre 31 i 35 anys	Entre 26 i 30 anys	Entre 21 i 25 anys
Començament de la Guerra Civil, 1936	32 i més anys	Entre 27 i 31 anys	Entre 22 i 26 anys	Entre 17 i 21 anys	Entre 12 i 16 anys
Arribada de la República, 1931	27 i més anys	Entre 22 i 26 anys	Entre 17 i 21 anys	Entre 12 i 16 anys	Entre 7 i 11 anys
Primer vol aeri Palma-Barcelona, 1923	19 i més anys	Entre 14 i 18 anys	Entre 9 i 13 anys	Entre 4 i 8 anys	
Primera Guerra Mundial, 1914	10 i més anys	Entre 5 i 8 anys			

3 La vida laboral en una estructura productiva incerta

Evolució sectorial de la població activa a Balears

El procés d'industrialització i la posterior terciarització són els processos bàsics a l'hora d'entendre els comportaments laborals, i per extensió el social, dels homes i dones balears durant aquest segle. Els canvis en les activitats són el resultat de noves formes de producció i de noves formes de relacions socials: les pròpiament capitalistes.

Per les anàlisis històriques⁴ sabem que el procés d'industrialització balear seguí un patró específic, i diferenciat del model britànic de referència clàssica, tant pel que fa al temps, com pels sectors implicats. No entrarem en el detall d'aquest procés, tan sols ens interessa contextualitzar les trajectòries laborals dels avantpassats i dels descendents dels nostres entrevistats.

L'evolució sectorial de la població activa a les nostres illes ens indica el ritme del procés d'industrialització i de terciarització posterior. Fins a 1910 la població activa es dedica majoritàriament (entre un 65 i un 70 per cent) al sector primari⁵, a partir d'aquesta dècada el sector terciari experimenta un creixement permanent. El sector industrial absorbeix un percentatge important de mà d'obra durant la dècada dels anys 20 (39 per cent), aquest període d'expansió es veu ralentitzat per la Guerra Civil i la crisi de postguerra, que inicien un nou període caracteritzat pel creixement del terciari, la reducció a mínims de la població activa ocupada en el primari i un equilibri inestable, amb tendència a la baixa, del sector industrial.

En el període analitzat, des de mitjans del segle XIX fins a finals del segle XX, assistim a la transformació de la societat de les illes, a la transició d'una societat tradicional a una societat moderna, amb tot el que això implica a nivell econòmic, demogràfic, social i polític.

Les relacions socials es transformen i es produeixen tot una sèrie de moviments i processos estructurals que afecten de forma important a les vides dels entrevistats.

La urbanització comporta canvis importants en les relacions socials: el control social es fa més feble, l'autonomia individual augmenta i la independència vers la família d'origen s'incrementa. Tot això contribueix a consolidar noves formes de relació social que tenen com a base l'individu, més que a la família i a fomentar nous sistemes reguladors més propis del capitalisme que de les formes de producció tradicionals. La producció econòmica, poc a poc, es centralitza a la ciutat i, pel que fa a la indústria, es concentra en fàbriques, la qual cosa potencia el fet migratori cap a Palma. Encara que a la nostra illa aquest procés migratori intern, de la part forana a Palma, la "Ciutat" es pot considerar molt limitat i en certa mesura retardat respecte d'altres ciutats espanyoles.

Com a conseqüència del fet anterior es produeixen processos derivats: l'atomització i la ruptura amb la comunitat local. El fet migratori, i més concretament del camp a la ciutat, afavoreix la ruptura de les relacions amb la comunitat d'origen, i més si tenim en compte la relativa precarietat de les comunicacions fins fa ben poc temps. El desarrelament derivat de la migració i les noves formes de relacions que es produeixen a la ciutat, especialment les relacions econòmiques, afavoreixen l'atomització social.

La individualització de les relacions. A la ciutat les funcions productives de la família perden pes en favor de l'individu. El pes de la família dins l'àmbit de la producció tendeix a decréixer, els negocis familiars entren en crisi, la capacitat de les xarxes socials (família, veïns, amics, etc.) per a "col·locar" els individus es veu reduïda front a nous mecanismes més impersonals com el mercat de treball.

⁴ Carles Manera i Joana Mª Petrus Bey, 1991.

⁵ La informació dels segles XVIII i XIX és el resultat de l'assignació de treballadors a un o altre sector econòmic, tenint en compte que en aquest període era poc freqüent la dedicació amb exclusivitat a una única activitat i que el més habitual era la poliaactivitat, tant individual com familiar, en la qual es compatibilitzaven ocupacions de diferents sectors per tal de mantenir uns nivells bàsics de subsistència. En canvi, les dades del present segle són més clares, ja que l'especialització sectorial s'ha incrementat i es consolida aquesta tendència.

Durant tot el segle XIX es produeix un procés d'assalarització del treball, molt lligat a la transformació sectorial de l'estructura productiva. El desplaçament de la mà d'obra agrícola al sector secundari i posteriorment al terciari i a la construcció, implica en una part considerable dels casos una pèrdua d'estatus, un canvi de categoria dins l'estructura social, passant d'ésser propietaris de terra a ser assalariats, a vendre la seva capacitat de treball. O bé pels jornalers, ja assalariats agrícoles, una millora de la seva situació.

Aquest procés té múltiples implicacions socials. La configuració de nous agents transformadors: la classe obrera, els burgesos,... De noves formes de mobilització política i social, els partits d'esquerres, els sindicats, són nous focus d'identitat que venen a complementar les antigues senyes d'identitat (comunitat, família, religió, etc.) i en alguns casos a substituir-les.

L'assalarització ens du a l'especialització productiva. En una comunitat local organitzada en base a formes de producció tradicionals, amb ritmes productius molt vinculats a l'estacionalitat agrícola que quasi bé obliguen a diversificar l'activitat dins la llar, ens trobem en situacions de poliacivitat resultat de combinar ocupacions laborals (pagès, ramader, fuster, sabater, etc.) entre els distints elements de la llar i en un mateix individu. Però aquest model no es pot reproduir de la mateixa manera a la ciutat, ni en unes condicions de producció moderna, fonamentada en les relacions de producció capitalistes, ja que el procés implica l'especialització ocupacional. Les primeres fases de desenvolupament industrial impliquen la intensificació de la producció en base a la mà d'obra i a les jornades extenses per tal de treurer-li una major rendibilitat, el que dificulta materialment la disponibilitat de temps per a dedicar-se a altres activitats complementàries.

Cada un d'aquests processos contribueix a conformar els individus amb altres patrons, transformen el conjunt de les relacions socials, la capacitat dels indi-

vidus i de la col·lectivitat per a actuar. Al mateix temps que s'incorporen nous factors del canvi social: la tecnologia i la classe treballadora. Per tant són processos que s'han de tenir en compte en l'anàlisi de les entrevistes recollides en aquest treball.

3.1. Estratègies i trajectòries laborals

Dimensions de les trajectòries laborals

La trajectòria laboral es construeix a partir de la situació laboral, la situació professional, l'ocupació i el sector d'activitat. Aquestes són les quatre dimensions bàsiques que donen lloc a una gran varietat de situacions, simples o complexes, que s'estenen per quasi bé tot el cicle vital de l'individu; només la situació laboral és excloent: no és pot ésser actiu i inactiu al mateix temps.

La situació laboral fa referència a la relació amb l'activitat econòmica⁶. En front d'aquesta només es pot ésser actiu o inactiu. Els criteris per a classificar als entrevistats dins cadascuna d'aquestes categories han estat les autodeclaracions⁷. Dins la categoria dels ocupats podem diferenciar distintes situacions professionals en base a la posició que s'ocupa en les relacions de producció: empresari, autònom i assalariat.

L'ocupació fa referència a una varietat de dimensions possibles. L'ofici, a on es vincula el treball a un determinat conjunt de coneixements adquirits i acreditats, i l'"empleo", a on no és explícita aquesta relació entre acreditació i tipus d'activitat. En qualsevol cas l'ocupació⁸, el fet de treballar en tasques "productives", és la unitat bàsica a l'hora de descriure les trajectòries laborals.

Amb aquests quatre elements ja podem perfilar la trajectòria laboral d'un individu. Podem descriure l'estabilitat ocupacional i sectorial, així com la mobilitat entre els dos elements. També podem reflectir els

canvis en la situació professional, que es vinculen a la mobilitat social. Ara bé, la cosa realment és més diversa, ja que ens trobem en situacions complexes a on es combinen ocupacions i sectors al mateix temps, i també situacions professionals.

Ens referim a les situacions de poliacivitat a on es poden combinar distintes posicions al mateix temps i en relació a distintes activitats laborals, d'un mateix sector o no i d'una mateixa ocupació o no. Front aquesta possibilitat ens trobem en situacions d'especialització, a on l'individu únicament desenvolupa una activitat, i en una única situació professional. Si tenim en compte aquestes situacions les trajectòries laborals es mostren més diverses i complexes, menys clares. Això ens obliga a tenir en consideració totes les possibilitats, totes les cares de la vida laboral d'una persona i entren en joc com a elements substancials els canvis, la mobilitat laboral, i les causes d'aquesta.

Els factors condicionants de la mobilitat laboral, dels canvis en les trajectòries laborals, són bàsicament les característiques del mercat de treball, les relacions familiars, la disponibilitat de patrimoni familiar, la tradició familiar i les xarxes socials en general. El pes de cada un d'aquests factors ha anat variant al llarg del temps, però podem considerar que sempre actuen tots ells i en qualsevol època. Un dels objectius del treball és veure com ha incidit cada un d'aquests factors en les trajectòries intergeneracionals i intrageneracionals dels entrevistats.

En definitiva, aquesta estructura conceptual ens ha de permetre analitzar les dades recollides a les entrevistes, veure els canvis que es produeixen entre les distintes generacions sobre les que hem obtingut informació, els tipus de trajectòries que es perfilen per a cada grup i la incidència dels factors o de les causes de canvi laboral abans esmentades.

3.2. Les estratègies laborals de les famílies

Tot partint de les característiques del col·lectiu estudiat, tant des d'una perspectiva socioeconòmica com per la important homogeneïtat en el moment final de la trajectòria, les dades que aporten les entrevistes realitzades permeten construir algunes reflexions sobre les estratègies laborals tant en el si de cada generació com en la relació intergeneracional.

Però previ a l'anàlisi es fa necessari fer alguna petita referència del context socioeconòmic que defineix aquestes estratègies de les famílies, així com un esment a algunes fites determinades.

Com hem vist en el capítol anterior, podem situar la vida laboral dels entrevistats (i de la seva generació) en torn al període que va dels anys 1920-40 als anys 1965-1989.

De les dades que aporten els entrevistats és possible construir uns perfils generals de la seva relació amb l'activitat i veure com aquests perfils es van modificant d'acord a les característiques fonamentals que s'han descrit per a la Mallorca de la segona meitat del XIX i la primera del XX⁹.

Per a la definició de les estratègies laborals de les famílies, els factors que s'han considerat més significatius i rellevants de cara a sintetitzar el conjunt de pràctiques sociolaborals que es descriuen en les entrevistes són els següents:

1. L'adscripció sectorial i ocupacional així com la seva situació professional.
2. La lògica de relació dels diversos membres de la unitat familiar en relació a l'activitat laboral.¹⁰
3. La mobilitat territorial (externa o interna a Mallorca) dels membres de la família vinculada a l'activitat laboral.

⁹ En aquest sentit són molt interessants els treballs inclosos en el text coordinat per C. Manera i J.M. Petrus (1991) i el més recent de J. Escartín (1997) sobre la integració laboral a les fàbriques a la primera meitat del XX, en especial pel que fa a les dones.

¹⁰ A efectes descriptius podem distingir un conjunt de situacions possibles, que es presenten amb tots els seus matisos: *Poliactivitat homogènia*: tots els membres actius desenvolupen més d'una activitat essent molt difícil distingir una activitat principal i una secundària. Combinació habitual d'activitat assalariada i per compte propi. *Poliactivitat complementària*: en aquest cas l'activitat múltiple distingeix clarament entre una activitat principal i una activitat secundària o complementària. Aquesta jerarquia es produeix entre les diverses activitats de la persona principal i en relació a les activitats dels altres membres (dona i fills) *Especialització*: l'activitat de la persona principal (home) tendeix a fer-se única, convertint en residual les altres activitats de la família. Tendència a l'assalarització.

Metodològicament s'han intentat identificar aquestes pràctiques a cada una de les quatre generacions sobre les que, en major o menor mesura, en tenim algunes referències directes a partir de la informació aportada per les entrevistes.

Padrins dels entrevistats

És un col·lectiu que inicia la seva activitat laboral entre 1860-85. Tot i que la informació aportada no és molt abundant, alguns elements definidors d'aquesta etapa apareixen significativament en les notícies que els/les entrevistats/des esmenten dels seus padrins:

- Una forta presència d'activitat agrària que es correspon amb els valors generals estudiats per a aquesta època, que es comparteix amb una significativa activitat artesanal urbana, però encara amb poca presència assalariada, tot i que moltes vegades la referència a l'ofici dels seus padrins no dona peu a saber si es tracta de treball autònom (a les pròpies terres, en el cas dels pagesos) o de treball per altri.

- Pel que fa a la distribució de les activitats en les famílies, es pot parlar clarament d'una situació de poliactivitat dels membres actius de la família, a partir de la combinació habitual i permanent d'activitats externes (fonamentalment pageses, però també artesanals) amb activitats productives internes en la pròpia família –hort i pesca–. És destacable que aquesta poliactivitat no és, com sí serà en etapes posteriors, una característica específica de l'activitat femenina sinó que es produeix entre els diversos membres de la unitat de convivència. La coincidència entre l'espai de producció i el de reproducció dibuixa uns límits prou confusos.

En aquesta etapa no són destacables les referències a la mobilitat territorial en comparació als grans canvis posteriors, sobretot en referència a les migracions fora de l'illa.

Pares dels entrevistats

Tot i que es mantenen els trets fonamentals descrits anteriorment, i no es pot parlar d'una ruptura generacional, es poden ja detectar els primers canvis estructurals que aniran definint el marc socioeconòmic dels entrevistats. Es tracta d'una generació que inicia la seva trajectòria laboral entre 1900 i 1915 i que viu intensament tot el període de la crisi del primer quart de segle XX.

- Tot i que l'activitat agrària és encara majoritària, la presència de treball industrial assalariat ja és una realitat manifesta a Mallorca. Les dades aportades pels entrevistats mostren clarament que mentre l'activitat pagesa és encara present en pràcticament la meitat de les famílies, existeix una forta diversitat en el tipus d'ocupacions, essent molt destacable la presència de negoci propi (forn, botiga, carnisseria, bar)

- A diferència de l'etapa anterior, encara que es mantenen una clara poliactivitat dels membres de la família, ja és possible distingir, a partir de les declaracions, una certa identificació d'ocupació principal, en els termes actuals de principal font de recursos. Així, és habitual afegir a una activitat principal una activitat secundària. Apareix també amb més claredat una diferenciació més pronunciada entre l'activitat masculina (externa) i la de la dona (interna).

- Un fet molt destacable és la importància que comença a mostrar la mobilitat territorial associada a la carrera laboral. En un 50% dels casos, els pares dels entrevistats havien canviat de residència. Aquesta mobilitat territorial es produeix tant en la seva vessant de canvi de municipi de residència dins Mallorca com les importants migracions, en molts casos temporals, a diversos indrets estrangers: fonamentalment Cuba, Sudamèrica i França. En relació al fet esmentat a l'apartat anterior es posa de manifest com és l'activitat laboral de l'home el determinant dels canvis¹¹.

Els entrevistats

Per a la descripció dels factors que participen en la definició de les estratègies laborals dels entrevistats i la seva família, és convenient fer esment a algunes dades i fites històriques determinants d'aquesta generació que, com dèiem abans, inicia la seva vida laboral entre 1920-1940, anys de clara convulsió social, política i econòmica.

En aquest període algunes dades són molt significatives:

- El 1920 la població activa agrària a Balears era el 55,7% del total i el sector industrial ocupava el 26,2%.

- La crisi social i econòmica dels primers anys de postguerra es tradueix en un estancament de la població de les Illes, resultat d'un important moviment migratori.

- El període de consolidació laboral del col·lectiu és també el del decliu de l'hegemonia de la població agrària. L'any 1950 el sector agrari ocupa ja el 40,1 % mentre la indústria el 33,3%.

- L'expansió turística i dels serveis es produeix fonamentalment en el període 1960-1975, és a dir, en el període final del cicle laboral dels entrevistats, que en bona part en són aliens a aquest procés.

El conjunt de fets anteriors són, de fet, presents en la descripció de les biografies socials del col·lectiu estudiat, però mostren, no hi ha dubte, uns efectes específics que necessàriament s'han de situar en una perspectiva d'anàlisi de classe. És a dir, les posicions de classe de la generació anterior resulten determinants en les capacitats/probabilitats d'afrontar unes relacions laborals que en aquest període són difícils i conflictives.

- Si en l'etapa anterior parlàvem d'una forta presència agrària, en aquesta, les ocupacions vinculades a la feina del camp apareixen, només en dos casos, com una activitat principal. Aquest fet posa de manifest una voluntat clara de recerca de noves activitats (ruptura amb la cultura ocupacional familiar, com veurem) per

fer front a les dificultats de supervivència, en un context socioeconòmic difícil i en el marc d'unitats de convivència amb molts de membres.

- Es pot observar una important diversitat sectorial que no es correspon a les dades mitjanes (recordem que en el conjunt de Mallorca en aquesta època l'activitat agrària encara representa un 40%) la qual cosa situa el col·lectiu d'estudi en una caracterització molt específica i diferenciada des de la perspectiva laboral, i molt vinculada a la seva ubicació a Palma.

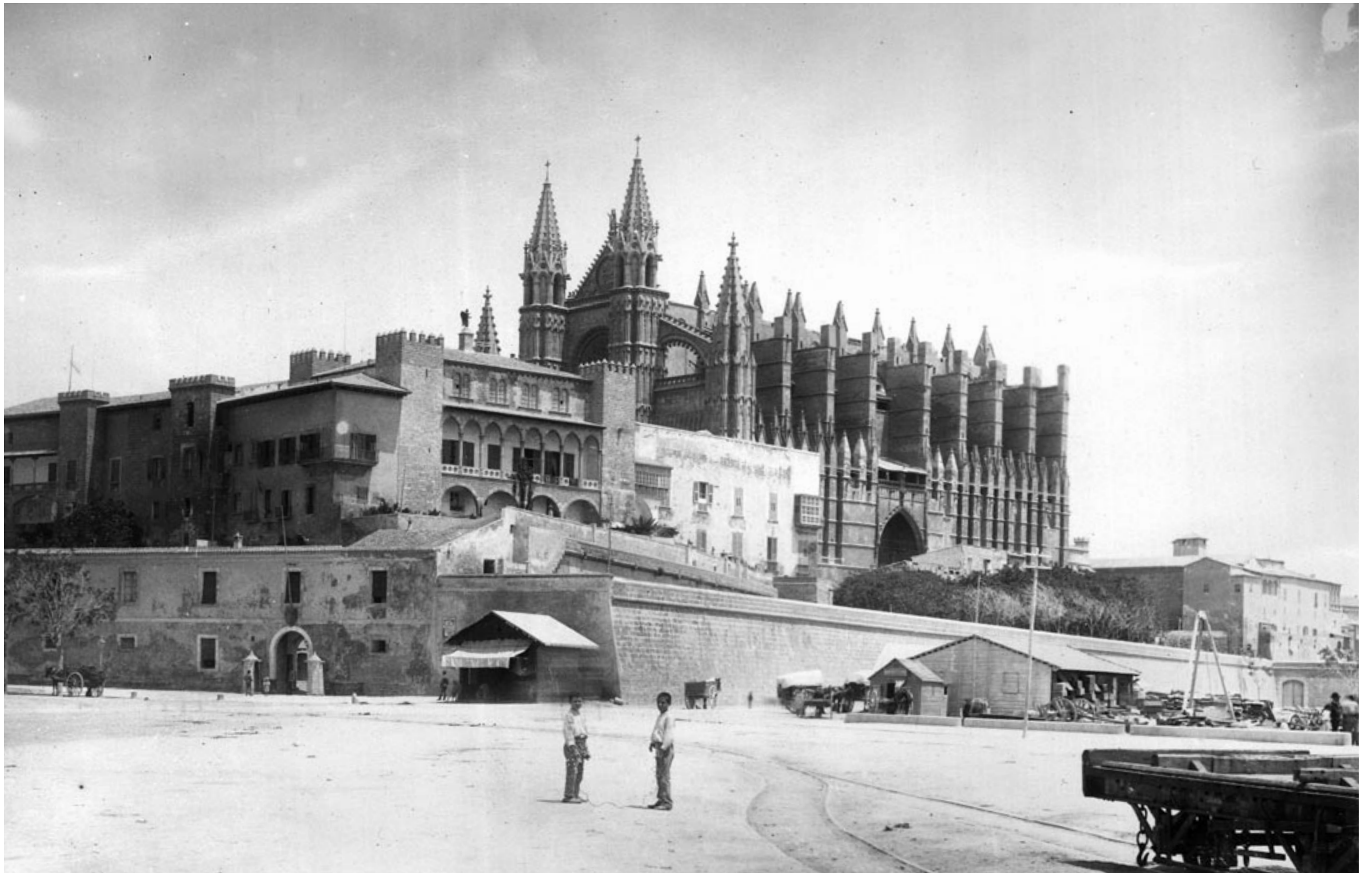
- Continuant amb el que descrivíem abans, la distribució d'activitats en el si de la unitat familiar és molt més diferenciada i és possible parlar de major especialització, amb una major presència d'una relació assalariada. Aquest procés (assalarització i especialització) es produeix en paral·lel a un canvi substancial de l'activitat de la dona, amb una aparició ja significativa de la figura de la "mestresa de casa" com a única o principal activitat¹².

- Pel que fa a la mobilitat territorial, la seva vinculació a carreres laborals inestables és evident en la majoria dels casos. Dels 36 entrevistats, en 7 casos la seva vida laboral s'ha vist immersa en un moviment migratori a l'estranger (i es tornen a repetir les destinacions de França i Sudamèria, amb alguna referència a Alger). En relació a la mobilitat interna, el col·lectiu d'estudi mostra un moviment des de pobles cap a Palma, associat, en molts casos a l'abandonament de l'activitat agrària. És un fet significatiu, sobretot en el cas dels homes, que el llarg període de Guerra Civil acumulat al servei militar obligatori, representa un moment de ruptura laboral i familiar que s'acaba traduint en un canvi de feina i de residència.

- Un fet destacable en l'anàlisi de les estratègies laborals dels entrevistats i/o de la seva parella és la important mobilitat en la carrera laboral, mobilitat i inestabilitat que, com veurem, no es tradueix en la majoria de casos en un procés de modificació en la seva posició de classe.

¹¹ M.F. (família 5) recorda la seva joventut pels canvis de casa associats amb les dificultats laborals del pare.

¹² Tot i que no es pot obviar un clar efecte d'ocultació d'activitats secundàries o de proximitat que quan s'esmenten, en molts casos és un context de poca valoració (cosir per altres, fer net cases).

Els Fills dels entrevistats

Com ja s'ha dit en altres apartats, una de les característiques del col·lectiu d'estudi és la seva baixa natalitat, en especial si es compara amb les taxes corresponents als anys de naixement (1940-1960).

De les dades aportades, no és possible deduir-ne unes característiques específiques en la situació laboral dels fills. En efecte, la diversitat d'ocupacions presents mostra una clara representativitat dels valors mitjans de l'estructura ocupacional d'aquesta etapa que s'inicia els anys 50-60, i en la qual les activitats terciàries van agafant una preeminència evident.

- És un fet a destacar el que en molts casos els pares (que són la font d'informació) no en tenen una percepció prou clara de les característiques de la feina dels seus fills i en fan una descripció poc precisa "fa feina en cosa de turisme", tot i que sempre aportant una valoració positiva "...està molt ben col·locat".

- A diferència de l'etapa anterior, com més ens acostam a l'actualitat és més present la feina de la parella, retornant, encara que amb característiques diferents, a la pluriactivitat en la família, i trencant amb la tendència d'especialització anterior¹³ en un únic membre de la família, habitualment l'home.

En definitiva, una primera anàlisi global de les trajectòries del col·lectiu en les diverses generacions descrites anteriorment, posa de manifest una baixa mobilitat sociolaboral al llarg de tot el període, fet que es combina amb una gran diversitat i dispersió en la reproducció de l'estructura ocupacional entre generacions. Així, mentre en la generació dels Pares/Sogres quasi la meitat tenen en el camp la seva ocupació principal, la següent generació ja hem vist com tot just un 7% obté els seus ingressos principals de l'activitat pagesa.

La relativa baixa reproducció intergeneracional dels oficis necessàriament va lligada als següents fets:

- Una important presència agrària anterior en un context de decliu agrari.
- La gran mobilitat territorial existent entre les dues generacions que dificulta el manteniment d'un fil

conductor entre ocupacions de pares-fills... De fet, en un 60 per cent de les famílies el municipi principal de residència dels entrevistats és diferent al dels seus pares.

Per això es converteix en un element clau la reflexió sobre els mecanismes que expliquen, des de la perspectiva familiar, la reproducció o ruptura en les seqüències ocupacionals entre les diverses generacions.

Família i patrons de transmissió ocupacional

Les històries de vida que s'han recollit permeten recordar com s'ha transformat l'economia de Mallorca al llarg d'aquest segle, a la vegada que ens recorden que les persones i les famílies de les que formen part responen de manera diferent als esdeveniments i canvis externs, adopten estratègies adaptatives i així, alhora, es constitueixen en agents d'aquests canvis.

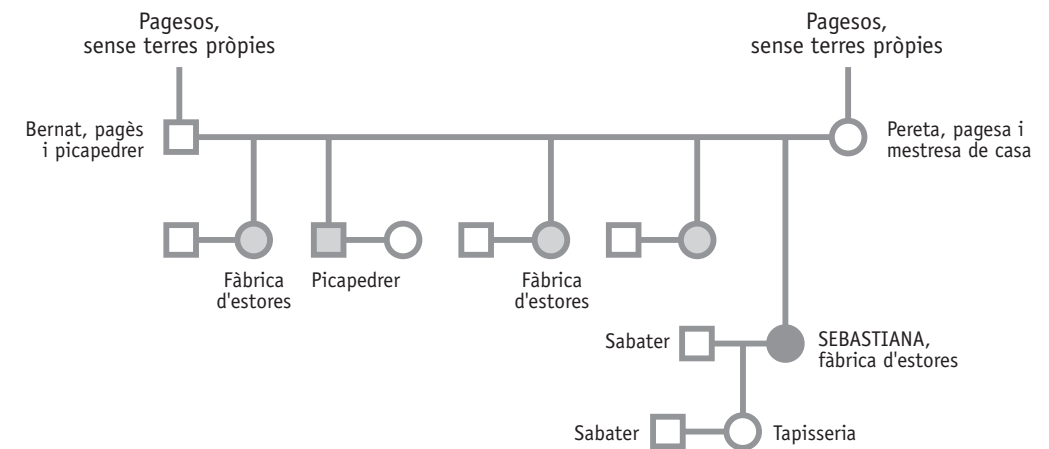
La pagesia i el treball a les fàbriques

Respecte als entrevistats/entrevistades es fa palès com sols en dos casos dels 36 entrevistats havien estat pagesos (ells o les seves parelles) quan els pares, nascuts al darrer quart del segle XIX, havien estat en algun moment pagesos en gairebé la meitat dels entrevistats.

És clar que es tracta d'exemples dels segments més pobres o vulnerables entre la pagesia, aquells que o be no tenien terres en propietat o be combinaven el treball de jornalers amb la cura d'alguns trasts o terres pròpies (el que menys). Els que protagonitzaren, en definitiva, el canvi ocupacional i l'èxode rural de finals del segle XIX i inicis del XX.

En els apartats anteriors s'ha descrit com els pares freqüentment tenien diversos oficis (que oscil·laben i canviaven al llarg de la vida) i, tal i com correspon a les famílies treballadores d'aquell temps, la mare també tenia ofici. I així ho recorden els entrevistats molt bé, ja que la mare era pagesa, sabatera, fornera, tenia una botiga de queviures, etc.

En qualsevol cas, entre els entrevistats o la seva parella únicament perdura l'activitat al camp quan s'hereten terres i així i tot gairebé en cap cas es tracta posteriorment d'una activitat exclusiva¹⁴.

És un fet molt remarcable que crida l'atenció el que quan els seus pares foren pagesos (sobretot amb exclusivitat) l'ocupació de la gent gran entrevistada fou majoritàriament de treballadors a fàbriques, picapedrers, o criades en el cas de les dones¹⁵.

Na Miquela, tot i els seus canvis de residència, sempre ha treballat de dependenta o cambrera. Va començar fent feina al bar que tenien els seus pares a Marsella. Quan després tornaren a Mallorca, els tres o quatre primers anys va despatxar a un forn de plaça, a Palma, i després a una granja del carrer Colon i a una tenda de xocolata, primer treball del que va poder començar a cotitzar.

Quan l'any 1952 va tornar a Marsella es col·locà de cambrera a una cafeteria, fins l'any 58 que finalment va tornar a Palma, i fins que es va jubilar va treballar a la fonda, propietat del seu germà.

Els pares de **na Sebastiana** eren pagesos de Palma (a la zona del Fortí) fins que son pare, l'any 1908 es va posar de picapedrer.

Als 7 o 8 anys na Sebastiana (Palma, 1906) comença a fer feina tot combinant l'anar a collir ametlla amb estudis. Als 13 anys, entra a treballar a la fàbrica d'estores "L'Alfombrera, en la qual també hi treballaven les seves germanes Antònia i Francisca", treball que mantén fins a la jubilació.

Amb la introducció de les màquines passen de fer estores i només segueixen fent tapisseria a mà.

El seu home sempre va fer feina a una fàbrica de sabates, primer com a treballador manual i després va passar a les màquines.

La totalitat dels entrevistats/ades que treballaven a les fàbriques més característiques del moment, les de sabates o teixits, són dones, potser perquè les seves opcions de treball poc qualificat eren més limitades (a la fàbrica o de criades) front al ventall d'oficis als que accedeixen els fills dels pagesos entre els anys 1920 i 1940, quan comencen la seva activitat les persones entrevistades¹⁶.

Entre les dones majors que varen treballar de sabateres o tapisseres hi ha dos perfils, les que passaren a treballar a les fàbriques on feien feina els marits, com és el cas de n'Àngels i les que treballaren de ben joves, des dels 13 anys a la fàbrica. En un cas, sense que hi hagués més membres que hi treballassin de la família però en l'altre cas, el de na Sebastiana que treballà a l'Alfombrera juntament amb altres dues germanes¹⁷. *Sebastiana B. Palma, 1906*.

Sembla, segons els resultats d'alguns estudis, que era molt habitual que hi treballassin diverses germanes a les mateixes fàbriques, mentre que en el cas dels homes era més factible trobar pares i fills¹⁸.

¹⁵ O per ser més precisos, en tots els casos de treballadors a fàbriques de sabates o tèxtil (menys en un cas d'una tapissera) els seus pares eren pagesos.

¹⁶ Potser el fet que entre les treballadores fabrils fos més freqüent el fadrinatge o els matrimonis tardans ha propiciat la escassa descendència i la seva presència a la Llar.

¹⁷ Tot i així el marit de Sebastiana treballava també a Can Massanet, de sabater.

¹⁸ García Balaña, A. (1996). També aquest patró s'ha pogut constatar en algunes fàbriques de Palma, on és freqüent la presència de parelles de germanes (molt sovint fadrines) així com la presència de pares i fills (fàbrica de cremalleres de Palma, entre 1940 i 1975).

¹³ Aquest fet és molt més evident en els darrers anys amb l'expansió de l'activitat eventual i inestable.

¹⁴ Potser l'excepció ve representada per una família d'Establiments que són pagesos a terres pròpies que hereten però que dites terres havien estat aixecades també amb el treball de marbrista del pare (o sogre) de l'entrevistada.

Pedrona (Palma, 1906), en contra de l'opinió dels seus pares que no els agradava que treballés a una fàbrica i volien que fos modista, va entrar a treballar a una fàbrica d'estores als 13 anys.

Després de canviar d'empresa, sempre en el sector de les estores, la varen enviar a una empresa de Barcelona on hi va treballar 32 anys fins que es jubilà.

Na **Pedrona** remarca amb insistència que la introducció de les màquines per fer estores la va perjudicar perquè des de llavors la van obligar a fer altres feines diferents a les habituals.

La família en la transmissió dels oficis manuals

L'ocupació dels homes entrevistats era molt diversa. Tot i que la gran majoria han estat treballadors manuals no hi ha un llinar clar entre els assalariats i els que treballaven per compte propi, de manera que fins i tot la seva situació professional no era infreqüent que variés al llarg de la seva vida laboral.

Com correspon a una època marcada pel signe de l'emigració¹⁹ i per tant per les ruptures socials i laborals, el camí que conduí als nostres padrins als oficis que permeteren obtenir els recursos econòmics després de la gran ruptura respecte al treball en el camp, foren el resultat d'una conjunció de factors, entre ells, es pot seguir el rastre del paper de les xarxes familiars i de parentiu, pròpies o polítiques, i els amics en el cas de que emigrassin.

És clar que la transmissió de la cultura ocupacional és més clara quan es tracta d'un ofici més qualificat, més específic, essent més fluctuant a mesura que disminueix la qualificació, com podria ser el cas dels picapedrers i pagesos alhora. Però en qualsevol cas sembla clara que la transmissió de l'ofici no va aparellada, necessàriament, en els entrevistats, a la transmissió de patrimoni, molt escàs, ja que, no es pot oblidar, que se tracta sobre tot de trajectòries familiars descendents.

Als 12 anys **en Lluís** (Madrid, 1902) va deixar d'estudiar i va començar d'aprenent de fuster. El seu

pare tota la seva vida va treballar de pintor/retolista (cartells, decorats...) per compte pròpia, i en Lluís, als 15 anys es va incorporar com aprenent a un taller, del mateix ofici del seu pare, fins que als vint anys es va establir pel seu compte, ofici que també seguiren els seus dos germans.

Als 47 anys va emigrar a Veneçuela on va mantenir el seu treball de pintor. Ja jubilat va venir a viure a Mallorca on hi vivia un fill treballant de pintor decorador i retolista.

No cal dir que se tracta d'una transmissió masculina que pot seguir la via de la família política quan el nivell social del marit era més baix (sobre tot quan la seva família eren pagesos sense terres) i quan l'emigració propiciava canals d'ajuda diferenciats.

Als 9 anys **en Joan** (Mataró, 1914), comença a treballar en el taller de gerreria del seu pare a Mataró, en el que hi treballaven diversos assalariats i els seus cinc germans.

Quan als 32 anys es casa, ve a viure a Mallorca i munta la seva pròpia gerreria a Pòrtol, on hi fan feina ell i les tres filles. El negoci no li acaba de funcionar i Joan ha de cercar altres feines (fuster, pulidor de metalls, venedor d'un supermercat).

En qualsevol cas, mai va deixar el seu treball a la gerreria venent els seus productes als mercats dels pobles.

En definitiva, dos fets resulten determinants en la reproducció ocupacional observada:

- L'existència d'un capital productiu consolidat (negoci propi) susceptible de ser transferit en herència o d'incorporar al(s) fill(s) com a treballador en un paper de plataforma d'ocupació.

- Un grau important de qualificació professional o d'especialització professional (sabater, carnisser, fuster, forner, pintor/retolista, taller de terrisseria, impremta, electricista, transportista). En sentit contrari, les ocupacions menys qualificades són les que mostren un quasi nul grau de reproducció.

Molt diferent és la reproducció ocupacional dels entrevistats en relació als seus fills. Els radicals canvis en l'estructura econòmica i ocupacional a Mallorca, a partir dels anys 60, canvis dels que ja no participa la generació anterior, representen una ruptura important pel que fa a les ocupacions dels fills, majoritàriament en

el sector serveis. Només en tres o quatre casos es pot identificar una clara línia de continuïtat en els oficis, molt lligat als fets de l'especialització o a l'herència d'un negoci familiar.

La constatació anterior de baixa reproducció no es tradueix, però, en la majoria dels casos, en una trajectòria social ascendent que signifiqui una diferent trajectòria de classe. Es confirmaria així, la hipòtesi sobre la poca mobilitat social de les classes dels extrems mentre es produeix una important fluïdesa en la mobilitat de les "classes mitjanes".

Es pot afirmar que en la gran majoria dels entrevistats se pot trobar la línia de continuïtat en l'ofici a través dels parents propis o polítics. No es pot descartar la hipòtesi de l'existència d'una important segmentació del mercat de treball que redueix la mobilitat intersectorial qualificada, quasi com a configuració d'uns certs mercats interns (en els termes que descriu M. Piore).

El pare d'**en Jeroni** va aprendre l'ofici de carnisser en el negoci del padrí, i després de muntar el seu propi negoci a un carrer cèntric de Palma, va arribar a tenir cinc o sis treballadors.

Quan son pare va morir, la seva mare que ja ajudava a la carnisseria, es va fer càrrec del negoci fins a la jubilació.

En Jeroni (Palma, 1905) als tretze anys es va iniciar com aprenent de joieria, primer com a nin de "recados". Als 17 anys decideix aprendre l'ofici de carnisser a l'escorxador municipal, fins que comença a treballar a la carnisseria de sa mare, per acabar muntant la seva pròpia als 25 anys.

Als 34 anys es trasllada a Sóller on li ofereixen treball a una carnisseria. Dos anys després s'instal·la pel seu compte i mantén el negoci, amb la col·laboració de la seva dona, fins a la jubilació.

El petit comerç, la mobilitat social i el paper ocupacional de la dona

Un aspecte en la transmissió ocupacional resulta ben diferent i es el de la cultura del petit comerç familiar, tradicionalment administrat per la dona mentre el marit amb freqüència tenia altres oficis.

La tenda de queviures que tant proliferà al segle XIX a remolc del creixement demogràfic i urbà de les nos-

¹⁹ Emigració motivada per la recerca d'una perspectiva econòmica millor però també per motius polítics a rel de la guerra civil.

tres illes, és una de les més genuïnes expressions de la continuïtat de les estratègies de supervivència de les famílies de les classes populars basades en la poliaactivitat i ja deslligades (encara que no necessàriament) de l'explotació agrària.

La tenda i/o bar permetia treballar a diversos membres de la família i com en l'explotació agrícola familiar, l'espai de producció i l'espai domèstic no es troben diferenciats el que propiciava que la dona casada es fes càrrec de la venda (i els fills grans i altres parents) mentre que habitualment el marit (i fills) eren els responsables del proveïment dels productes. No cal oblidar tampoc que llavors les botigues no eren sols punts de venda sinó també de transformació d'aliments.

Per aquestes raons la possibilitat de posar en marxa un petit comerç o bar, especialment quan la família emigrava, gairebé sempre respon a la tradició familiar femenina en aquest tipus d'activitat.

Endarrere queda la tenda de queviures del segle XIX, però la transmissió familiar es troba present en el bar o comerç d'aquesta primera meitat del segle XX.

Per últim, no se pot oblidar que l'opció més freqüent entre les filles de les classes més pobres de la pagesia era emigrar a Palma i posar-se a servir. Com sigui que es tractava d'un treball que condicionava la vida familiar de les dones ja que vivien a casa dels senyors, no és estrany que fos l'ocupació d'un bon nombre d'entrevistades, ja que molt fàcilment quedaven fadrines i en són, per tant, el màxim exponent, de la mancança de llaços familiars descendents. Invariablement els seus pares eren pagesos pobres i la seva vida, inclosos els desplaçaments, venen guiats per la sort dels senyors a qui servien. Vegem uns exemples:

Na Catalina va néixer l'any 1912 a Palma. És la major de tres germans, la seva mare era jornalera i el pare picapedrer. Catalina i les seves germanes, Maria i Antònia, varen treballar de criades.

Na Catalina, des dels 9 anys va "estar llogada" a una casa particular a un carrer cèntric de Palma. Va fer feina, de manera continuada a aquesta casa, fins els 49 anys, quan va haver de deixar la casa perquè "la senyora" es va morir. Fins l'edat de jubilació, als seixanta anys, va fer feina de jornalera a altres cases particulars i oficines.

Na Margalida neix a Son Servera l'any 1908 com els seus pares, és la major de quatre germans i la única dona entre tots. Els seus pares eren pagesos, però ni ella ni els seus germans continuen amb la pagesia. Els seus germans es fan guardies civils, i ella als tretze anys es desplaça a Palma, llogada per una família per a cuidar els seus nins. Aquesta família estiujava a Son Servera.

4 Família, gènere i estils de vida

Simplificant una mica es podria dir que, a principis de segle, la majoria dels matrimonis de Mallorca es contreïen per tota la vida, i els caps de família que les mantenien eren homes. Cada parella casada tenia una mitjana de tres o més fills, i els fills eren educats pels seus pares naturals a no ser que el matrimoni s'acabés a causa de la mort. Aquesta situació ha anat canviant al llarg del segle, amb diferents situacions derivades del marc legal (el més important, el divorci), de les condicions socioeconòmiques, culturals, etc. A les pàgines següents es presenten alguns aspectes destacats d'aquests canvis dels que en trobam exemples en el grup estudiat.

El perfil familiar dels entrevistats

A més de l'origen social i en conseqüència també, els recursos de la família d'origen, les persones entrevistades tenen en comú un perfil demogràfic familiar. La gran majoria són fills de famílies nombroses i per tant a l'escassetat dels recursos familiars s'hi ha d'afegir el major nombre de germans entre qui repartir-los. Tots ells varen néixer al primer quart del segle i llavors la taxa de fecunditat del conjunt de la població, pel que es coneix fins ara, era més reduïda²⁰.

Una segona característica, comuna en la gent gran institucionalitzada, és el reduït nombre de fills. És freqüent que no tinguin fills o que en tinguin només un. També pel mateix fet hi ha una major presència de fadrins, viudots i separats/divorciats²¹.

Proporció de fadrins sobre els entrevistats		
Sexe	Fadrins	Total
Homes	10 persones	19 persones
Dones	14 persones	17 persones

²⁰ Tot i així manquen estudis de les taxes per grups socials, i és més que probable que (tal i com succeeix en molts d'altres indrets) les taxes entre els treballadors fossin més elevades que la mitjana de tota la població.

²¹ Vegeu el tractament de Davies sobre l'índex d'Atenció familiar.

²² Aquestes referències es basen en microsimulacions fetes en distints talls de la història demogràfica espanyola, (el 1900, 1930, 1960, 1990) i que s'utilitzen en el llibre més recent de D. Reher (1996: 346 i següents).

Per últim, si comparem el col·lectiu d'entrevistats amb el conjunt de la població hi ha una presència significativa d'homes en relació a les proporcions del conjunt de la població per aquestes edats, segurament en relació a les majors dificultats per desfer-se'n a la vida quotidiana, quan queden viudots o moren els familiars que els atenien (preferentment germanes). Per aquesta raó quan es tracta de dones majors semblen aguditzar-se els fenòmens descrits de manca de recursos i de descendència: de manera que un tipus de biografia que es dona amb freqüència és el de la dona fadrina, que ha treballat com a criada o bé com a treballadora a la fàbrica.

Estratègies d'adaptació de les famílies a un món canviant

El perfil de la gent entrevistada influeix molt en la seva descripció biogràfica, que es reflecteix sobre tot la força de les xarxes de parentiu i de relacions socials intrageneracionals que articulaven la seva vida adulta-jove. No és gens estrany ja que s'ha de pensar que devers 1930 una nina de deu anys podia comptar al voltant de 31 parents directes vius mentre que a l'actualitat s'han reduït al voltant dels 12. Però, a més, la majoria d'aquests parents eren pares, germans, cosins i concos... La defunció d'algun dels padrins, como a mínim, era freqüent en aquesta edat i uns anys després, quan la jove es trobava en edat de casar-se (20 a 29 anys) no era improbable que ja hagués perdut un dels pares²².

Na Miquela va néixer a Casablanca (Marroc) l'any 1917 perquè son pare, de casat va emigrar allà on la família de la seva dona hi tenia una tenda de sabates i de pell. Però son pare ja de jove, als 16 anys, se

n'havia anat a viure a Marsella on feia feina de sabater a la tenda d'un tio seu. Els padrins de na Miquela de part de mare eren de Binissalem i eren propietaris d'un bar. Els padrins per part de pare eren els majorals d'una possessió d'Alaró.

La seva mare era de Binissalem però de molt joveneta se'n va anar a viure a Marsella a cuidar els fills d'una tia. Allà és on es van conèixer els seus pares i s'hi van casar. Va ser llavors que varen emigrar al Marroc. De totes maneres no hi varen fer molt de temps. El clima no li anava gens bé a la seva mare i, per això, varen tornar a Marsella on varen comprar un bar.

Precisament a Marsella és on varen néixer els dos germans de na Miquela, en Toni i Na Catalina. Al cap d'uns anys va tornar tota la família a viure a Mallorca per evitar que en Toni hagués d'entrar a files quan ja havia començat la Segona Guerra Mundial. Anys després, l'any 1952, les dues germanes, na Catalina i na Miquela varen tornar a Marsella. Na Catalina, es va casar amb un francès i encara hi viu, amb tres fills. Na Miquela, fadrina, l'any 1958 va tornar a Palma, per fer feina al la fonda que havia comprat el seu germà.

Les relacions intergeneracionals, de les persones entrevistades en relació als seus pares i padrins eren, doncs, objectivament més escasses pel que fa a la durada temporal durant la seva vida, mentre que les relacions dins la mateixa generació eren més denses i en molts de casos (defunció del pare, malalties, emigració...) els germans o altres parents havien d'assumir un paper de responsabilitat respecte als membres més joves. Però a aquesta realitat, comuna a totes les persones de les seves generacions (nascuts entre 1902 i 1924) se li ha d'afegir el fet, ja esmentat, de la seva escassa descendència, motiu pel qual el contrast és encara més gran i la concentració de l'atenció biogràfica en els parents de les mateixes generacions és major.

Aquest tipus de relació encara és més intensa pel fet de la presència de fadrinatge sobre tot entre les entrevistades. Així **Pilar** (família número 30) va marxar a Bons Aires un cop el seu germà Pep hi emigrà després de la guerra civil i les represàlies posteriors. Allà Pilar es va casar. També és el cas de na **Maria Antònia**, va emigrar a Argel on hi vivia un germà que feia de picapedrer i va passar de criada a casa d'uns senyors. És fadrina i sempre ha fet de criada.

O encara el cas de **na Miquela** que prové d'una família que ja havia emigrat a França on tenien un bar. Ella sempre ha fet de cambrera, és fadrina i durant uns anys va tornar a França a viure amb la germana casada i fer feina a una cafeteria. La darrera part de la seva vida activa l'ha realitzada de cambrera a la fonda del seu germà, a Palma.

Les formes de convivència

Pel que fa a les formes de convivència, l'emigració i la defunció més primerenca (respecte a l'actualitat) dels pares donava lloc a l'absència de convivència amb els pares quan es formava una nova família. Únicament en un cas, l'entrevistada va passar a viure amb els sogres i un cop la sogra va restar viuda també amb un germà i germana d'aquella, però es tracta d'una de les poques famílies que continuaren subsintint amb el treball a les terres pròpies a Establiments. En tots els altres casos es formaren famílies nuclears o es visqué temporalment amb germans en cas d'emigració, de fadrinatge o de viudedat.

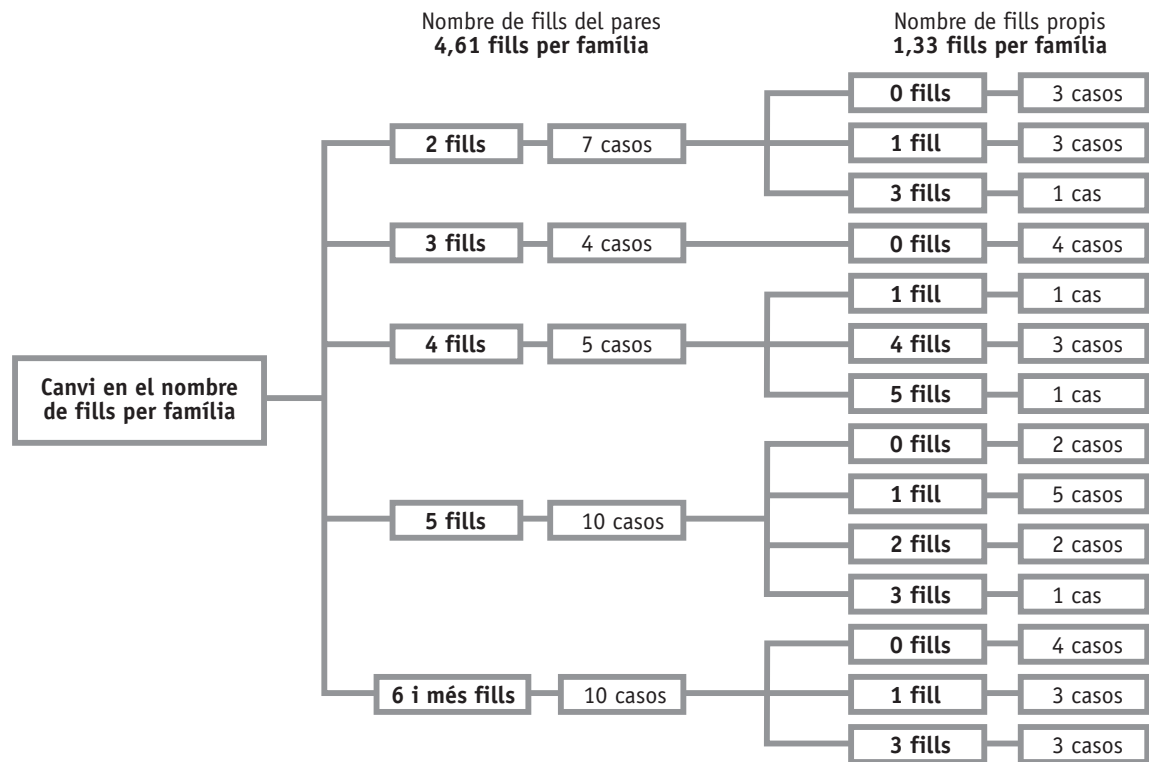
És més freqüent quan es tracta d'homes que queden (o passen de nou) a viure amb mares o germanes. És la situació d'**en Sebastià**, fadrí que va viure amb la germana casada fins a la mort d'aquesta, o d'**en Llorenç** viudo molt jove que va tornar a viure amb la mare viuda i una germana fadrina i als que es va unir finalment una altre germana viuda.

També exemples de germanes viudes o fadrines que tornen a viure juntes i fins i tot entren juntes a la Llar.

La qüestió de l'habitatge a les generacions i classes socials que corresponen als entrevistats es caracteritza per la freqüència del viure a lloguer, sobre tot a Palma, i per les dificultats per accedir a la propietat de la vivenda, la qual en no pocs casos es va adquirir ja a l'etapa final de la seva vida activa. En altres casos, més bé pocs, es va disposar de la casa familiar, però donat el gran trasbals territorial que va tenir lloc en aquest període, el més freqüent a Palma era que els treballadors estassin a lloguer, a Santa Catalina, la Soledat, Son Rapinya...

A més, la importància d'aquesta propietat fins i tot no anava lligada a la millora amb les condicions de vida,

llum, aigua corrent etc. com a la seguretat front al futur. Fins i tot hi ha casos de compra d'un petit pis mentre es treballava de criada (i es residia a la casa dels senyors).

Es clar que la qüestió del gènere intervenia de manera que les relacions entre germans per treballar en un ofici determinat de fet acabaven allunyant a la germana de les característiques socials de la resta de la família.

Un cas molt clar i un tant peculiar és el de **na Margalida**, filla de pagesos de Son Servera i que té tres germans, dos dels quals varen ésser guardies civils i el tercer va seguir la carrera militar. Els seus nebots també varen continuar amb l'ocupació dels pares (militars i guàrdies civils respectivament). La germana va treballar a una fàbrica de sabates, es va casar amb un sabater, i que finalment va acabar la seva vida activa a l'hosteleria.

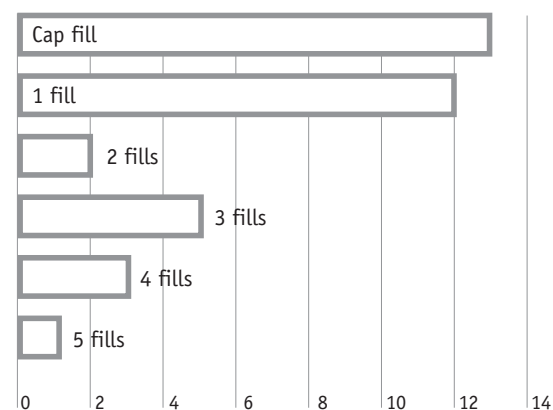
Canvis a l'estructura familiar

Un dels canvis estructurals més important es pot observar en relació al nombre de fills per família, el qual ha baixat considerablement entre la generació dels pares dels entrevistats i la dels entrevistats. Aquesta caiguda de les taxes de fecunditat té relació amb una redefinició de la família.

Un dels canvis importants té relació amb les dificultats que ofereix una família nombrosa als moviments ascendants, l'expectativa de millorar la posició social obliga a limitar la natalitat. També la disminució de la mortalitat infantil, permet tenir menys fills, ja que hi ha garanties de subsistència. Per a les generacions següents, la contracepció, fenomen dels anys seixanta i setanta, consolidarà aquesta tendència.

De fet, es pot parlar del model del fill únic. En la generació dels pares de les persones entrevistades no hi ha ni un cas, mentre entre els entrevistats hi ha 12 casos, és a dir 1 cas de cada 3.

Nombre de fills dels/les entrevistats/des

Família i reproducció social

Un dels papers de les famílies és la de fer determinades transmissions, siguin béns, siguin valors o costums, siguin relacions i vincles socials, etc. En tot cas, aquestes transmissions es poden analitzar en el sentit d'allò que representen, especialment en la continuïtat o discontinuïtat social. Aquest conjunt de transmissions i els seus efectes formen el que poden anomenar processos de reproducció social.

Es pot observar la reproducció social analitzant tres patrons, el de les relacions familiars, el relatiu a la mobilitat social i el relatiu al patró residencial. Es poden identificar tres tipus de models de reproducció i transmissió:

- Reproducció directa, en els casos que hi ha igualació en els tres patrons.
- Reproducció moderada per necessitats d'adaptació a noves condicions (mobilitat territorial, obertura a altres patrons de relació familiar, per exemple).
- No reproducció dels patrons familiars per opcions conscients i inversió personal en la diferenciació.

La relació entre la reproducció social i els esmentats patrons es pot resumir al següent quadre de correspondències:

REPRODUCCIÓ SOCIAL-FAMILIAR	Patró de relacions familiars	Patró de classe social	Patró residencial
Reproducció directa	IGUALACIÓ	IGUALACIÓ	IGUALACIÓ
Reproducció moderada	IGUALACIÓ AL MENYS EN DOS PATRONS		
No reproducció	EVITACIÓ	IGUAL o canvi moderat	CANVI

Aquesta reproducció/transmissió no té relació només amb factors externs, sinó que té relació també amb les relacions interpersonals internes als grups²³. Un altre factor important és la reciprocitat, la necessitat d'atenció i la solidaritat intergeneracional, la devolució de les atencions rebudes per part dels pares i la limitació per al canvi basada en obligacions familiars (cuidar pares majors, germans amb greus discapacitats, suport en casos de famílies nombroses, etc.).

Patró de relacions familiars

La família com a estructuradora de les relacions

Encara que és important no oblidar les relacions i vincles amb els parents pròxims, el grup domèstic nuclear és l'estructurador de les relacions, especialment l'estructurador de les relacions de gènere i entre generacions.

Un dels canvis més importants en aquests anys és el del pas de la família extensa a la família nuclear, al grup domèstic nuclear. L'accés a les classes mitjanes és un dels fenòmens que influeix en aquesta modificació, però no l'únic, també l'Estat ha jugat un paper en el canvi de les relacions familiars.

Un dels temes que es pot desenvolupar és l'anàlisi de la densitat de les relacions, diferenciant tres tipus bàsics:

- Entre els pares i els entrevistats.
- Entre els entrevistats i els parents de la seva generació (germans, dona/marít, cunyats, etc.).
- Entre els entrevistats i els seus fills.

En **Francisco** (1910), rep en herència una fusteria d'un conco i després unifica el negoci de la fusteria amb un cunyat seu. Arriben a tenir set o vuit treballadors. Més endavant l'empresa es divideix.

Quan en **Francisco** es jubila, deixa la fusteria a l'home de la seva filla. Actualment el negoci el té un nét.

És molt important l'elecció dels fills, una vegada casats o independitzats, de mantenir-se prop dels

²³ Especialment les relacions afectives i els processos motivacionals (James O'Connor, 1989: 155 i ss.), tot i que aquestes relacions poden ser asimètriques o, fins i tot, poden ser unidireccionals.

seus pares, és a dir, en el lloc en el qual han estat socialitzats, on se senten integrats. Hi ha cicles relatius a l'allunyament quan es produeix la independització, i cicles relatius a l'apropament, coincidents amb l'envelliment dels pares. En el grup considerat, només s'ha produït, parcialment, el primer moviment.

La proximitat geogràfica i la reproducció dels oficis són determinants en la densitat de les relacions. Però abans d'estudiar aquests temes, cal recordar la funció de control simbòlic de la família.

Na Rosa, es va casar als 24 anys amb en Biel (d'Establiments) després de festejar 7 anys. En Biel era de família de pagesos. Tenien llogada una possessió vora Son Oliva, fins que passaren a les seves terres d'Establiments i a Son Anglada en Biel feia feina a les terres de la família. Na Rosa es dedicava a les feines de la casa. A la casa vivien els sogres, una germana i un germà de la sogra.

A més del control econòmic i sexual també hi ha un fort control simbòlic, regulant les normes familiars, les relacions comunitàries, l'ocupació del temps lliure, les creences i pràctiques religioses, etc. A la vegada, el nucli familiar és el grup que compleix les principals funcions d'equilibri afectiu i psicològic, de tal manera que els referents simbòlics i emocionals més significatius són familiars.

Patró de classe (mobilitat social, estatus)

En general l'origen familiar és relativament modest, la gran majoria dels pares dels entrevistats són treballadors assalariats, tot i que hi ha alguns casos als quals els pares posseeixen fàbrica pròpia, com en Mateu, tenen terres o negocis familiars, també hi ha casos de professionals acomodats (En Llorenç: director d'empresa; Na Margalida: capità Guàrdia Civil, etc.).

En general es tracta de persones de la classe treballadora, sense gaire patrimoni personal, que administraran els seus recursos i prendran decisions per intentar facilitar als seus fills la promoció a la classe mitjana. La mobilitat ascendent no se pot realitzar a la seva

trajectòria personal, però sí a la generació següent.

La possibilitat per a un individu d'ascendir a un altre nivell d'estatus, gràcies al matrimoni, és només teòrica. És a dir, a les classes treballadores no es produeix una mobilitat ascendent per matrimoni, però sí una possibilitat d'accés a altres opcions professionals, de millorar la seguretat material, etc.

Les relacions familiars serveixen per a accedir al mercat de treball, sobretot per a la primera ocupació. El manteniment d'un patró de matrimonialitat entre iguals, entre individus de la mateixa classe social confirma aquest paper poc destacat en la mobilitat ascendent del matrimoni i de les noves relacions amb la família del cònjuge. De fet, la mobilitat social ascendent es basa en una disminució de les relacions familiars externes al nucli. Les famílies que han accedit a la classe mitjana, probablement, mantenen relacions familiars menys denses en relació als progenitors que si s'haguessin mantingut a la classe obrera o treballadora.

A vegades aquesta millora de la posició social pot significar un canvi de residència que encara aguditza més aquesta relaxació de les relacions.

Patró residencial (mobilitat territorial)

Na Maria Antònia, fadrina, primer va ajudar a la seva mare que era fornera fins que es va posar llogada a casa d'uns senyors.

Se'n va anar a viure a l'Alger amb un germà seu, treballant a casa d'un senyors francesos durant disset anys, amb els quals es va traslladar primer a Normandia (7 anys) i després a París (2 anys).

Arrel d'un accident i de repetides operacions venia a viure a Palma a casa d'un nebot.

Quan més estables són les formes de vida de la família (estabilitat laboral, patrimonial, relacions comunitàries, etc.) més temps fa que no hi ha hagut canvis de residència. Els canvis de residència són factors que indiquen una reorganització de la forma de vida.

A continuació se presenten alguns casos de cada un dels tipus de reproducció assenyalats abans:

Reproducció directa

En Rafel viu tota la vida amb els seus pares, al mateix municipi.

En Francesc se fa fuster perquè hereta el negoci familiar d'un conco. Les relacions familiars són intenses, unifica el seu negoci de fusteria amb el d'un cunyat, muntant una única empresa. Aquesta empresa familiar l'heretarà primer un gendre i posteriorment un nét. Viu sempre a Palma.

En Carles es dedica a la lampisteria al taller que hereta la seva dona, seguint la tradició del seu sogre, treballant tota la vida al mateix taller. Viu sempre a Palma.

Na Sebastiana fa de tapissera tota la seva vida, com les seves germanes. Una vegada casada va a viure amb els sogres. El seu pare va viure sempre pel barri del Fortí, i ella mai se va moure molt lluny, va viure a Santa Catalina, amb els sogres, i després a Son Espanyol.

En Mateu munta una impremta, el seu pare ja tenia una fàbrica de cartó. Quan els feixistes li desmunten aquesta impremta, després de la guerra, munta una papereria. No surt mai, al marge de la guerra, de Lluçmajor, tot i que la papereria la munta a S'Arenal.

Reproducció moderada

En Jeroni reproduceix el patró laboral familiar, però s'estableix pel seu compte, munta, immediatament que pot, una carnisseria pròpia. Canvia de municipi, se'n va de Palma a Sóller.

Na Catalina se'n va de la casa familiar als 9 anys per fer de criada, fins als 49 anys. Quan abandona aquesta casa va a viure amb la seva germana. Sempre viu a Palma.

No reproducció

Na Maria Antònia se'n va de la casa familiar als 13 anys per fer de criada i perquè "no li agradava treballar al forn de la família". Posteriorment, als 22 anys se'n va a Argel, durant 17 anys. Finalment se'n va a França, on viu 9 anys més. Sempre va viure a les cases a les que treballava.

Va treballar tota la seva vida com a mainadera o com a criada fins que es va casar, llavors va començar a treballar a la fàbrica de sabates on treballava el seu marit. Quan va néixer el segon fill va deixar la feina.

Primer canvia respecte de la seva família, però finalment les seves decisions sobre el treball es subordinen al seu paper en la nova família que forma amb el seu marit i fills, essent el marit qui assumeix la responsabilitat de treballar per compta d'altres.

Aquest cas és molt paregut al cas de na Catalina, dones que treballen com a criades internes a les cases. Això limita la seva possibilitat de crear les seves pròpies llars i acaben fadrines a la Residència. Però en aquest cas hi ha moltes conductes d'evitació: abandonament del forn familiar, abandonament de l'illa, etc.

Na Pedrona. Els seus pares no volien que la seva filla treballés a una fàbrica, però ella treballa sempre a fàbriques d'estores, s'estimaven més que fes de brodatora o de modista. Les seves cinc germanes treballen com a brodatores o modistes. El 1938 es desplaça a Barcelona, se casa i no torna fins després de la jubilació, quan enviuda.

En Francisco. La família viu a Madrid. A aquesta família hi ha una fractura clara: dos germans són republicans i moren a la batalla de l'Ebro, els altres dos germans són "nacionals" i viuen a Palma, ell arriba a ser un cap local de la Falange. De fet en Francisco posa al seu primer fill el nom del seu germà, que té les seves mateixes idees. Tan el fill d'un com el de l'altre són advocats.

Dos dels germans, com ja s'ha dit, moren a la guerra, un altre mor l'any 1935 i amb la germana que resta no manté cap contacte. Hi ha una ruptura, tal com deiem al principi.

Les perspectives de gènere

L'evolució sociològica entre els anys trenta i els anys setanta ha estat especialment significativa per a les dones. Hi ha variacions molt significatives com la modificació de l'edat de matrimoni, la ja dita reducció del nombre de fills, la ampliació de l'esperança de vida,

l'increment del nivell d'estudis o la incorporació al mercat de treball. Alguns d'aquests canvis no afecten a les generacions estudiades. Però abans d'analitzar alguns d'aquests temes, cal plantejar algunes reflexions metodològiques sobre la perspectiva de gènere en l'anàlisi biogràfica.

A les entrevistes fetes a dones va resultar certa la idea psicoanalítica que la narració de la pròpia vida és un text al qual es mescla allò que és vertader, amb allò que només és una vivència personal, el que s'ha percebut amb el que s'ha imaginat. A més, les dones que s'han entrevistat no es consideren a sí mateixes com a subjecte únic de la seva història, la seva narració és la de les seves relacions socials, afectives i humanes. Inicialment pot parèixer que es torna a tractar de l'actitud de submissió, però després es pot comprendre que parlen de sí mateixes, i per això parlaven de les seves relacions de manera tan directa, del camí que defineix la seva identitat, el qual no es redueix al món del treball, no es pot explicar sense parlar de la família, per exemple. Hi ha un cert allunyament, un prendre distància, l'home sempre diu: "soc electricista", "soc fuster". La dona no pot construir la seva identitat amb el treball, no parla tant del detall de la seva tasca com de la xarxa de situacions de dins i fora del treball. Més que del treball, parla de la seva relació amb el treball.

Relació mares-fills

Es pot identificar una certa matrilinealitat. La mateixa selecció del lloc de residència és significativa: resideixen prop dels pares de la dona. Això facilita la intensitat de les relacions, visites, serveis, consells, en definitiva una reproducció per la línia materna.

També la memòria familiar és millor entre les dones. Això confirma la matrilinealitat, tot i que el coneixement no significa que hi hagi relacions.

Currículum laboral ocult

Difuminació dels límits entre l'àmbit d'allò públic i d'allò privat. És especialment significatiu el paper de les dones en la definició de l'esfera de les acti-

vitats que es mantenen dins de l'àmbit privat (cura de malalts, nins i persones majors). La incorporació massiva de la dona al món del treball formal no es dona encara a aquestes generacions estudiades, de tal manera que encara es pot parlar de currículum laboral ocult. Posar la línia divisòria entre el treball domèstic i el que reverteix en la producció de bens i/o serveis per a l'intercanvi resulta tan difícil en aquestes generacions que davant la qüestió de quina és la seva activitat principal, les dones sovint prefereixen respondre que la de mestresa de casa.

Difuminació dels límits entre la dona "activa" i la dona "inactiva". Els casos paradigmàtics són els de les dones que treballen en empreses familiars (tallers, per ex.), i el de les dones dedicades al treball informal. La coincidència freqüent entre l'espai de treball i el de residència encara afavoreix més aquesta dificultat per diferenciar el treball productiu del de reproducció social i, per tant, per autodefinir-se. A més, el fet que en moltes ocasions la realització de les tasques de reproducció social i de producció s'efectuï de manera simultània impedeix la delimitació. Això, il·lustrat amb el relat verbal ens reproduceix la imatge típica de la dona que mentre treballa al camp o a la fàbrica, prepara el menjar per a la família o té cura de la casa.

Hi ha una certa adquisició de destreses i tècniques (oficis) familiars, per part de les dones (dels pares a les filles), és a dir, es pot identificar una formació de la capacitat per al treball feta a l'àmbit familiar, una formació oculta.

Subordinació del treball de les dones a la trajectòria familiar

Poques vegades es pot observar que el treball que han fet es correspon amb el que haurien volgut fer, més bé ha estat el treball que varen poder fer. No és molt diferent la situació dels homes d'aquesta generació, però els que han pogut desenvolupar tasques de responsabilitat o han estat reconeguts per la seva qualificació sí poden considerar de manera diferent la seva feina. I, en tot cas, pels homes, a la seva biografia sempre ha estat present el treball fora de casa o al marge de la família. Per a les dones hi ha discontinuïtats i rup-

tures que expressen la seva subordinació al manteniment i reproducció de la força de treball en el context familiar. Només les dones fadrines han pogut mantenir una certa continuïtat, però, sempre hi ha hagut una família, més a prop o més allunyada a la qual s'ha hagut de sotmetre.

Entre els sexes hi ha una temporalitat distinta, una trajectòria o un cicle laboral diferenciat. Els esdeveniments que marquen les ruptures, per a les dones són clars, i generalment dependents de les relacions familiars:

- la constitució de la parella, el matrimoni;
- el naixement i la cura dels fills;
- els majors envellits dels que s'ha de tenir cura.

De totes formes, en la memòria, la internalització dels estereotipus i dels rols convencionals assignats a les dones no són recordats malament, hi ha un important grau de conformisme, o encara més, no es discrepa del que ha succeït, no s'associa a una situació de violència per aconseguir l'adaptació: "aquesta ha estat la meua vida, i està bé".

La dona ha participat a la trajectòria de mobilitat de la seva família però això no ha significat una emancipació personal ni una igualació de rols amb els homes. Això ja ha estat una conquesta que ha quedat com a herència per a les següents generacions, només des dels anys setanta i vuitanta la divisió sexual del treball ha sofert modificacions significatives.

El treball en relació a la identitat social de la dona

La incidència del treball a la vida de les dones i homes és molt elevada, hi ha un doble tipus d'incidència: una material, i una altra com a creador de representacions socials i representacions simbòliques. Aquest impacte del treball es viu de manera més destacada entre les dones.

Pel que respecta a la incidència material el treball és una font d'ingressos necessària perquè permet mantenir el pressupost familiar, o perquè ha permès

mantenir-se a sí mateixa, o perquè ha donat possibilitat d'accedir a diverses formes de consum. A la representació social dominant, el treball, entre les dones, és una necessitat especial en diversos moments de la vida; pels homes és un destí o una professió, és la "situació natural". Però, materialment, el treball ha representat o limitat, pels dos sexes, la relació amb altres, la relació amb el món.

Pel que respecta a la representació simbòlica la imatge del treball retribuït és la d'allò que permet l'autonomia, no elaborada ideològicament, però si reconeguda com a possibilitat real de no dependre d'un altre, generalment d'un home, pare o marit. El treball no els fa pensar, a les dones de la generació estudiada, que podran reorganitzar les regles de joc respecte de les relacions entre els sexes, no els permet emancipar-se del treball domèstic i familiar; però, sí els permet comprovar que són més independents de les relacions afectives.

El treball aporta reconeixement, valoració social, deslligat de les relacions afectives, però això no és tan important com la independència que permet. Els homes poden sentir-se orgullosos del seu ofici o de les seves capacitats demostrades al treball, les dones poden sentir-se orgulloses de tenir un treball.

Els moments perduts de la història²⁴: Estils de vida des dels anys trenta fins els anys vuitanta

L'anàlisi de la qualitat de vida i de l'estil de vida, passa per la bona comprensió de la utilització del temps. L'única font detallada per comprendre la utilització del temps són els estudis biogràfics. Actualment encara no tenim una bona comprensió dels hàbits d'utilització del temps i dels canvis que experimentaren en els diferents períodes que s'han succeït al llarg dels cinquanta anys considerats, especialment en relació a les activitats privades, encara desconegudes, però tampoc en relació a la vida social. Per a les persones entrevistades hi ha vivències diferenciades, hi ha qui pensa que les coses no han canviat tant, pensant que les coses

²⁴ Aquest títol, i les consideracions que pot inspirar, es basen en un treball de Trevor-Roper (1989).

veritablement importants són iguals, juntament amb el que pensa que “tot ha canviat molt”, enumerant totes les coses que ni tan sols podien somiar quan eren joves: cotxes per tot arreu, geleres, televisió, microones; canvis culturals: alliberament de les relacions entre persones d’ambdós sexes, canvis en les relacions intergeneracionals, secularització, etc.; canvis en la capacitat de consum i en els drets socials i econòmics, per no parlar dels polítics. Aquests canvis considerables, quan pensen, els deixen sorpresos, especialment per la seva capacitat per adaptar-se.

Canvis socioculturals

Examinant les respostes dels entrevistats, sorgeixen pautes de canvi social bastant clares:

Canvis relacionats amb noves tecnologies (desplaçament exterior amb vehicle propi; televisió, telèfon, rentadores elèctriques, geleres, etc.);

Canvis relacionats amb l’aparició de noves normes socials (modificació de les relacions entre els sexes, secularització, increment del consum cultural i del temps lliure²⁵; relació amb altres cultures basades en la emigració i després en el turisme, etc.):

“...els anys quaranta no hi havia a Mallorca cap possibilitat de fer res, era un desert.”

Altres innovacions relacionades amb el canvi en l’organització social (setmana laboral més curta, democratització política i social, generalització dels sistemes institucionals –escola obligatòria, sanitat, assegurances públiques, etc.–

Les famílies tenen diverses estratègies per abordar els canvis. Estratègies familiars per al treball i el temps lliure, per organitzar la seva relació amb l’àmbit públic i dins l’àmbit privat. Són estratègies que defineixen el que ha de fer i pot fer cada membre de la família. Aquestes estratègies també van canviant.

Els canvis històrics que s’observen en les entrevistes tenen clarament relació amb els “habitus” (Bourdieu, 1988) i preferències socials i culturals, però també, i de manera destacada amb les limitacions contextuals. Tota pràctica sociocultural està en relació amb un conjunt de disposicions que Pierre Bourdieu denomina “habitus”²⁶, que l’estructuren per referència a la pertinença de classe de cada subjecte; i, en conseqüència, tota pràctica remet a les relacions que per sí mateixa posa en joc. Un dels exemples desenvolupats per Bourdieu és el de l’alimentació, que com a pràctica social és de les més rellevants, assenyalant per exemple que l’increment del consum dels aliments naturals s’ha convertit en un dels tipus de consum característics de les classes mitjanes (1979: pp. 200 i ss.).

És necessari comprendre com les famílies descobren opcions noves, com negocien les seves preferències, possiblement conflictives a l’àmbit privat (relacions generacionals i entre sexes) i a l’àmbit públic (disponibilitat de recursos econòmics, status i poder, relacions socioculturals, etc.). També s’ha d’analitzar el procés pel qual els canvis en les oportunitats i les limitacions externes es tradueix en noves relacions i accions socials, en noves pautes de conducta.

En aquest sentit es pot observar un important canvi al llarg del temps, el canvi en la relació entre treball domèstic i treball remunerat. Els homes que apareixen a les entrevistes fan més treball remunerat que les dones; totes les dones fan més treball no remunerat que els homes i s’ha produït un canvi en el sentit d’augmentar els treballs remunerats i reduir els treballs assignats a l’àmbit domèstic.

Es pot interpretar que hi ha una important elasticitat en el temps dedicat a les diverses activitats domèstiques respecte a la quantitat de treball remunerat, essent les dones les que més faciliten aquesta elasticitat (cura de neonats, malalts i persones majors; períodes de temps sense treball fora del domicili, etc.)

²⁵ El temps dedicat al consum cultural passiu (veure la televisió, escoltar la ràdio, etc.) realment ha augmentat al llarg dels cinquanta anys que cobreixen les entrevistes.

²⁶ Per a una presentació resumida de les primeres formulacions del concepte d’*habitus*, es pot consultar el text de J.J. Sánchez de Horcajo (1979: pp. 86 a 99). Per a estudiar totes les diverses formes de presentació del concepte i del seu ús en la investigació, es poden seguir les indicacions de Loïc J.D. Wacquant (1992: pp. 95 y ss; nota 34: p. 238).

Això no significa que les càrregues de treball estiguin afavorint a les dones, al contrari, les dones que assumeixen un treball remunerat no tenen una reducció compensatòria adequada del pes del treball no remunerat.

La reducció d'aquest treball domèstic, per als homes i les dones és molt important, i es disposa d'una informació que dona suport a aquesta hipòtesi, és la informació relativa al nombre de fills per família, presentada abans. Presumiblement això té relació amb una estratègia adaptativa a un període de dificultats socioeconòmiques, però també té relació amb un canvi ideològic.

Tots aquests canvis són més viscuts que no pensats. Les persones entrevistades no han racionalitzat el que ha passat, l'han viscut i encara es relaciona amb el canvi des de les seves emocions. Allò que fa que les seves experiències siguin comprensibles són els sentiments que els hi evoquen: no saben ben bé el que ha passat, ho senten i per això accedeixen a una certa forma de saber. Hi ha qui només pot parlar de la seva perplexitat, hi ha qui només pot somriure: "que hem de fer? Això és així". Aquestes frases poc informatives són la seva manera d'expressar la seva disponibilitat a adaptar-se.

Canvis socioeconòmics

Un dels darrers temes plantejats abans, la relació entre l'àmbit privat, exemplificat pel treball domèstic, i l'àmbit públic, exemplificat pel treball remunerat, permet mostrar les relacions existents entre estil de vida i estructura socioeconòmica. Amb aquesta relació no es completaria la comprensió de les relacions entre l'àmbit privat i l'àmbit públic, encara faltaria incloure un factor nou com és el consum.

Moltes de les característiques socioculturals, de les formes de convivència, etc. que han anat canviant al llarg del segle, i de les quals s'ha parlat fins ara, poden ser explicades com a resultat del canvi de la pro-

ducció de béns a la producció de serveis, per mitjà de la feminització de la força de treball i l'increment del cost de criar els fills. Igualment, el foment de l'educació de cara a l'ocupació de llocs de treball no industrials produeix alguns canvis en la relació amb el món del treball, la inflació dels costos de l'educació dels fills han afavorit també la incorporació de la dona al treball per compte d'altres, del treball que no es realitza a l'àmbit domèstic. Probablement aquesta incorporació de la dona, la nova perspectiva de gènere que es pot apuntar és una de les característiques més significatives de tot el procés.

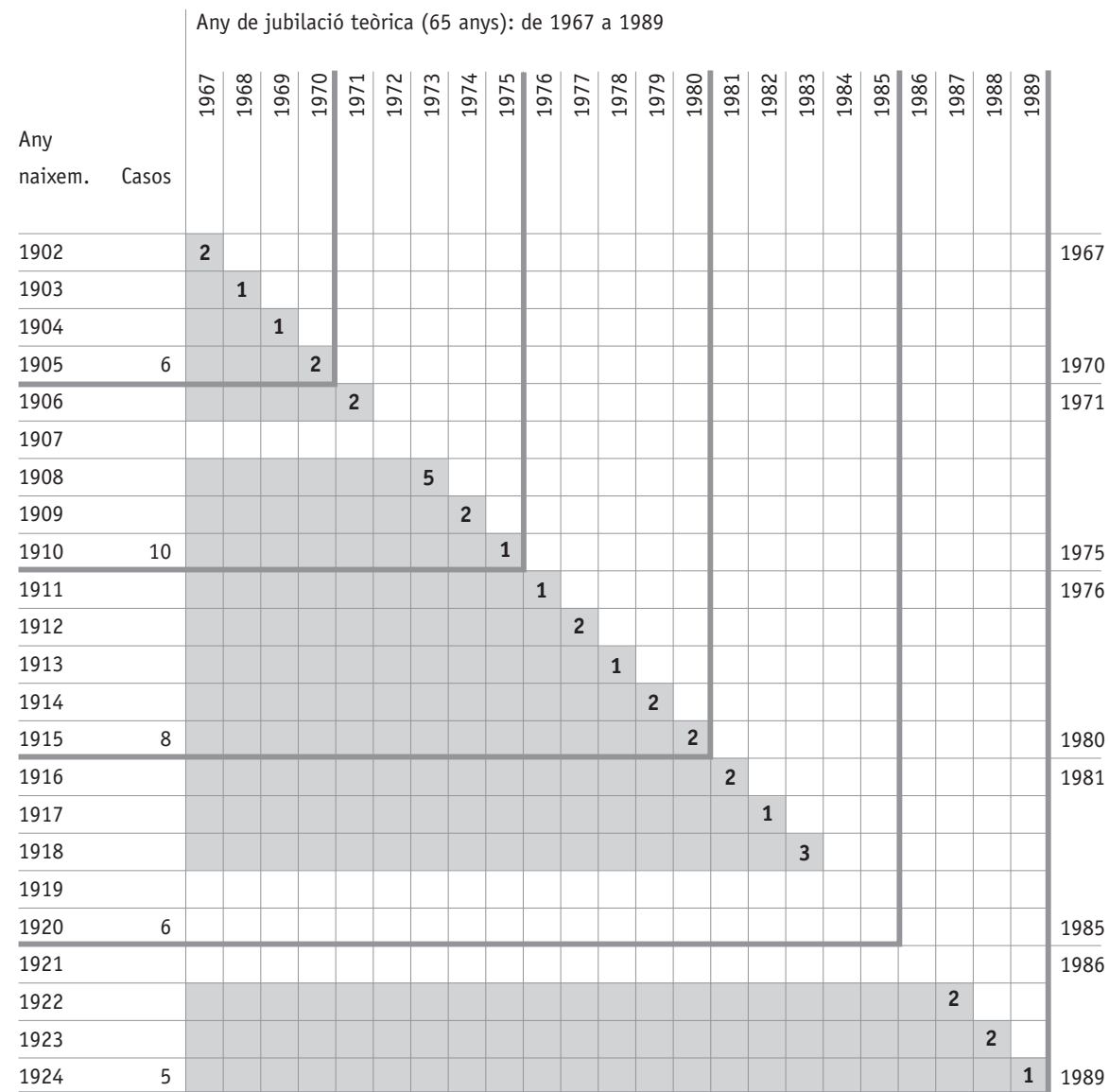
Si s'identifica la vida laboral teòrica com a un període de 47 anys (dels 18 als 65) la vida laboral dels subjectes estudiats cobreix la Dictadura de Primo de Rivera, la República i la Guerra Civil, la Dictadura de Franco i els primers anys de la transició, pràcticament fins a l'any 90. De totes formes s'haurien de diferenciar dues generacions bàsiques:

A. La dels que entraren a la vida laboral abans de la República i varen sortir al final de la Dictadura de Franco, és a dir, els nascuts entre 1902 i 1912. Varen entrar en el món laboral entre 1920 i 1930, sortint entre 1967 i 1977.

Aquesta generació va poder conèixer els sindicats de classe i les lluites obreres entre 10 i 20 anys de la seva vida laboral adulta; pràcticament no varen ser afectats per l'economia turística, ja que se varen poder jubilar juntament amb el creixement d'aquest sector entre finals dels anys seixanta i principis dels setanta. Seran els seus fills els que es veuran plenament afectats per aquest canvi.

B. Hi ha una segona generació que va entrar en el món laboral entre 1931 i 1942, sortint entre 1978 i 1989, és a dir, posteriorment a la Constitució del 78.

Aquesta generació va viure completament la Dictadura al llarg de la seva vida laboral. Bona part de la seva vida laboral la viuran en paral·lel amb els canvis provocats per l'economia turística, però sense participar pràcticament a aquest sector.

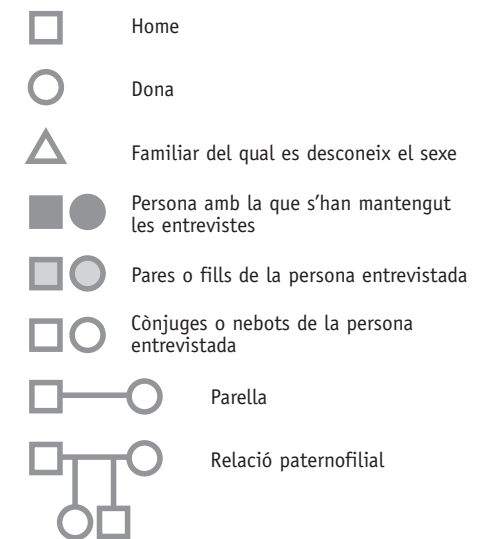

Annex 1: Dades bàsiques

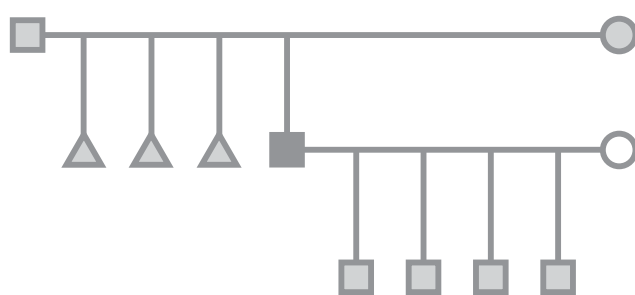

A continuació es presenta un resum de les dades característiques de cada família identificada, resumint les entrevistes realitzades per tal de registrar les històries de vida d'una sèrie de persones residents a la Llar dels Ancians que té el Consell Insular de Mallorca al carrer General Riera de Palma de Mallorca.

La presentació de les dades està encapçalada per uns genogrames simplificats preparats per conèixer les relacions familiars de les persones entrevistades, en sentit horitzontal (germans, cunyats i nebots) i vertical (fills). No s'identifiquen els cònjuges dels nebots i fills. La manca d'homogeneïtat en la informació recollida, per diversos problemes (manca de memòria dels entrevistats, per exemple), obliga a aquesta presentació tan esquemàtica. El procediment de grafat segueix les convencions habituals, però no identifica els parents morts, les separacions i altres relacions. Les característiques del col·lectiu estudiat, amb edats molt elevades i cicles vitals i familiars complexos farien indesxifrables els genogrames. De tal manera que la simbologia utilitzada és la següent:

No s'ha fet una identificació gràfica de les situacions de mort ja que, en el cas d'aquest col·lectiu, la proporció de morts identificats superaria a la dels subjectes vius, creant una confusió sobre les relacions de convivència.

SEXE: Home
 ESTAT CIVIL: Casat
 ANY NAIXEMENT: 1905
 LLOC NAIXEMENT: Palma
 FILLS PROPIS: 4
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 4
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Metall-alimentació
 SECTOR HOME: Alimentació
 SECTOR DONA: Alimentació

Família 1. Jeroni

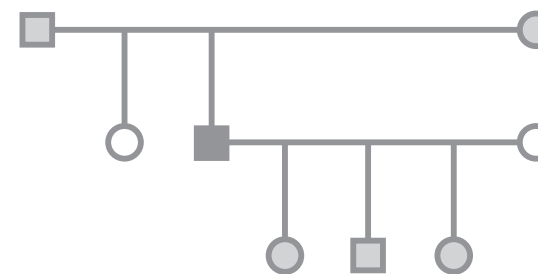
SEXE: Home
 ESTAT CIVIL: Fadrí
 ANY NAIXEMENT: 1910
 LLOC NAIXEMENT: Consell
 FILLS PROPIS: No en té cap
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 8
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Agrari
 SECTOR HOME: Calçat

Família 2. Rafel

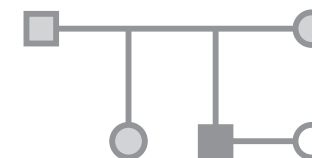
SEXE: Home
 ESTAT CIVIL: Casat
 ANY NAIXEMENT: 1918
 LLOC NAIXEMENT: Maó
 FILLS PROPIS: No en té cap
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 3
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Transport-Modista
 SECTOR HOME: Campsa
 SECTOR DONA: Sabates

Família 3. Miquel

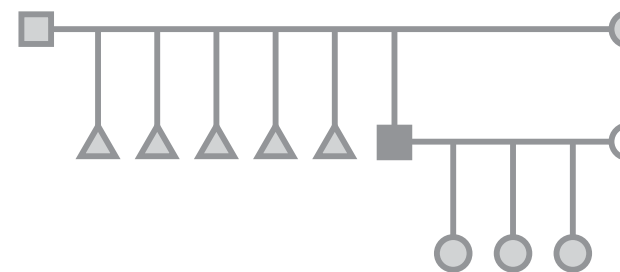
SEXE: Home
 ESTAT CIVIL: Viudo
 ANY NAIXEMENT: 1909
 LLOC NAIXEMENT: Palma
 FILLS PROPIS: 3
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 2
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Agrari-Botiga
 SECTOR HOME: Fuster
 SECTOR DONA: Modista

Família 4. Francisco

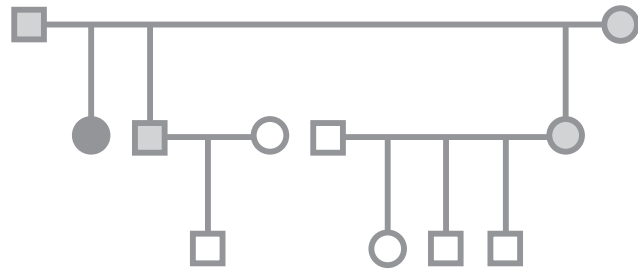
SEXE: Home
 ESTAT CIVIL: Casat
 ANY NAIXEMENT: 1923
 LLOC NAIXEMENT: Palma
 FILLS PROPIS: No en té cap
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 2
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Taller reparacions
 Lampisteria
 SECTOR HOME: Lampista
 SECTOR DONA: Lampista

Família 5. Carles

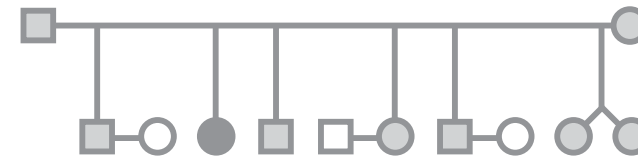
SEXE: Home
 ESTAT CIVIL: Separat
 ANY NAIXEMENT: 1914
 LLOC NAIXEMENT: Mataró
 FILLS PROPIS: 3
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 6
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Taller terrisseria
 SECTOR HOME: Taller terrisseria
 SECTOR DONA: Mestresa casa

Família 6. Joan

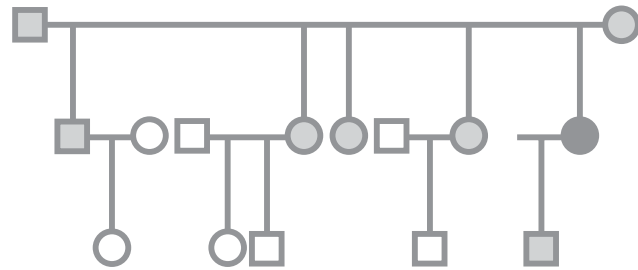
SEXE: Dona
 ESTAT CIVIL: Fadrina
 ANY NAIXEMENT: 1917
 LLOC NAIXEMENT: Marroc
 FILLS PROPIS: No en té cap
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 3
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Sabater
 SECTOR DONA: Dependenta i cambrera

Família 7. Miquela

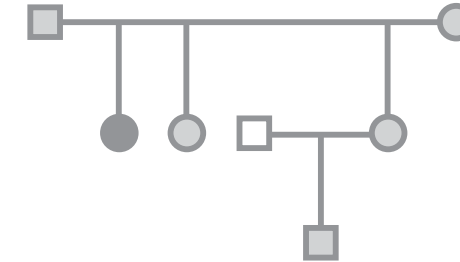
SEXE: Dona
 ESTAT CIVIL: Fadrina
 ANY NAIXEMENT: 1915
 LLOC NAIXEMENT: Artà
 FILLS PROPIS: No en té cap
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 7
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Agrari-Fornera
 SECTOR DONA: Criada

Família 10. Maria Antònia

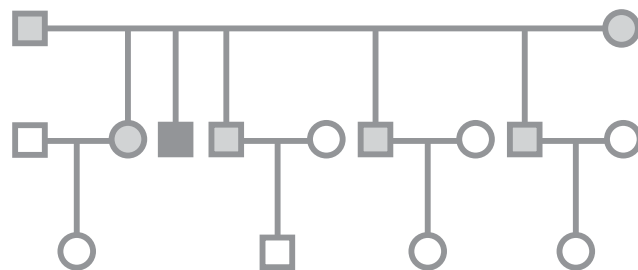
SEXE: Dona
 ESTAT CIVIL: Fadrina
 ANY NAIXEMENT: 1911
 LLOC NAIXEMENT: Santa Maria
 FILLS PROPIS: 1
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 5
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Carabiner
 SECTOR DONA: Criada

Família 8. Maria

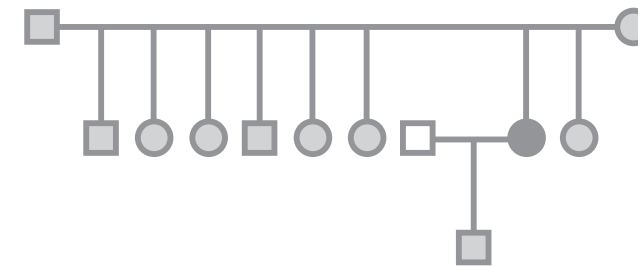
SEXE: Dona
 ESTAT CIVIL: Fadrina
 ANY NAIXEMENT: 1912
 LLOC NAIXEMENT: Palma
 FILLS PROPIS: No en té cap
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 3
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Picapedrer-Camiller
 Hospital
 SECTOR DONA: Criada

Família 11. Catalina

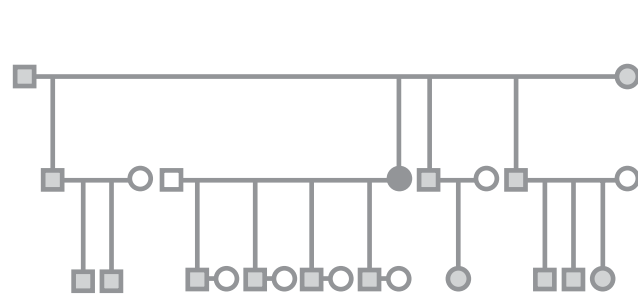
SEXE: Home
 ESTAT CIVIL: Fadrí
 ANY NAIXEMENT: 1916
 LLOC NAIXEMENT: Argentina
 FILLS PROPIS: No en té cap
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 5
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Mestre escola
 SECTOR HOME: Administratiu

Família 9. Andreu

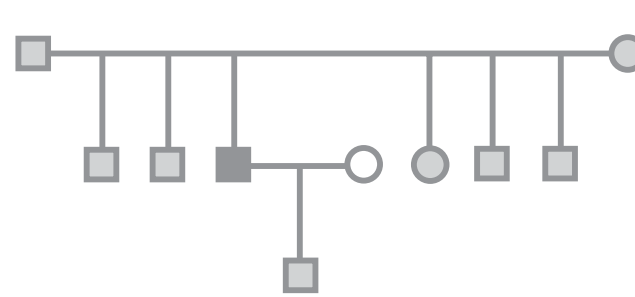
SEXE: Dona
 ESTAT CIVIL: Viuda
 ANY NAIXEMENT: 1906
 LLOC NAIXEMENT: Palma
 FILLS PROPIS: 1
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 8
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Mecànic maquinària-
 pentinadora
 SECTOR HOME: Descarregador
 SECTOR DONA: Tèxtil

Família 12. Pedrona

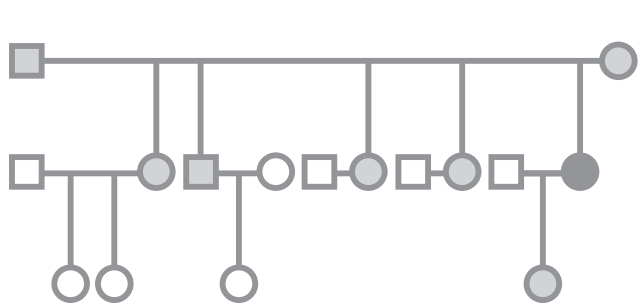
SEXE: Dona
 ESTAT CIVIL: Viuda
 ANY NAIXEMENT: 1908
 LLOC NAIXEMENT: Son Servera
 FILLS PROPIS: 4
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 4
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Agrari
 SECTOR HOME: Sabater
 SECTOR DONA: Criada-Sabatera

Família 13. Martina

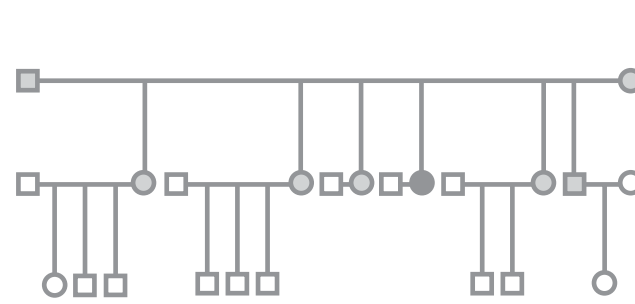
SEXE: Home
 ESTAT CIVIL: Viudo
 ANY NAIXEMENT: 1908
 LLOC NAIXEMENT: Madrid
 FILLS PROPIS: 1
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 6
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Administratiu
 SECTOR HOME: Militar
 SECTOR DONA: Mestresa de casa

Família 16. Francisco

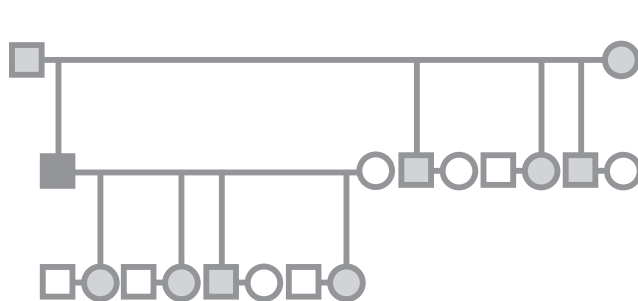
SEXE: Dona
 ESTAT CIVIL: Viuda
 ANY NAIXEMENT: 1906
 LLOC NAIXEMENT: Palma
 FILLS PROPIS: 1
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 5
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Agrari-Construcció
 SECTOR HOME: Sabater
 SECTOR DONA: Tèxtil

Família 14. Sebastiana

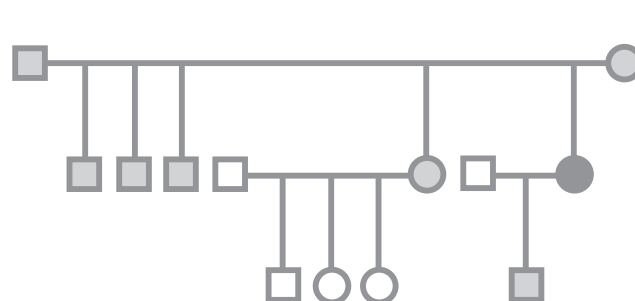
SEXE: Dona
 ESTAT CIVIL: Viuda
 ANY NAIXEMENT: 1916
 LLOC NAIXEMENT: Palma
 FILLS PROPIS: No en té cap
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 6
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Fuster-Cuïnera
 SECTOR HOME: Mecànic
 SECTOR DONA: Cosidora

Família 17. Àngels

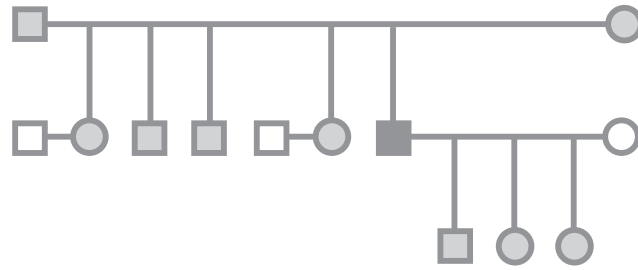
SEXE: Home
 ESTAT CIVIL: Viudo
 ANY NAIXEMENT: 1905
 LLOC NAIXEMENT: Lluçmajor
 FILLS PROPIS: 4
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 4
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Cartoner
 SECTOR HOME: Impremta
 SECTOR DONA: Botiguera

Família 15. Mateu

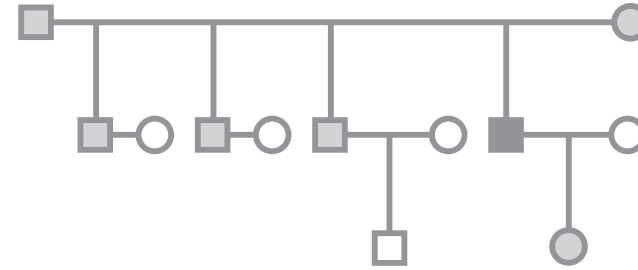
SEXE: Dona
 ESTAT CIVIL: Viuda
 ANY NAIXEMENT: 1915
 LLOC NAIXEMENT: Palma
 FILLS PROPIS: 1
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 5
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Agrari
 SECTOR HOME: Agrari-Construcció
 SECTOR DONA: Agrari-Cosidora

Família 18. Elionor

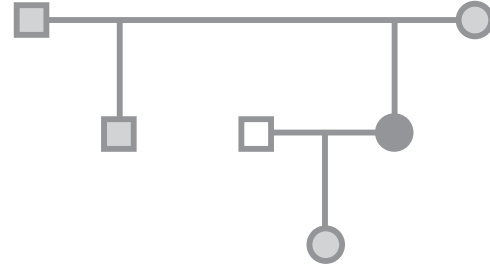
SEXE: Home
 ESTAT CIVIL: Viudo
 ANY NAIXEMENT: 1922
 LLOC NAIXEMENT: Llubí
 FILLS PROPIS: 3
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 5
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Agrari
 SECTOR HOME: Construcció

Família 19. Josep

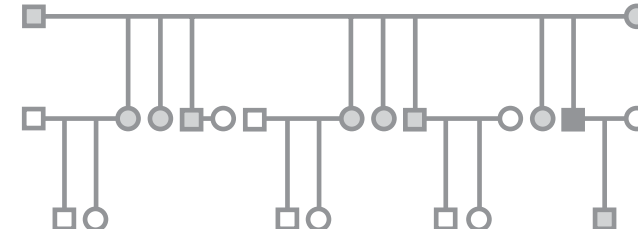
SEXE: Home
 ESTAT CIVIL: Viudo
 ANY NAIXEMENT: 1903
 LLOC NAIXEMENT: Calvià
 FILLS PROPIS: 1
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 4
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Pastoreig
 SECTOR HOME: Ebanista
 SECTOR DONA: Mestresa de casa

Família 22. Nadal

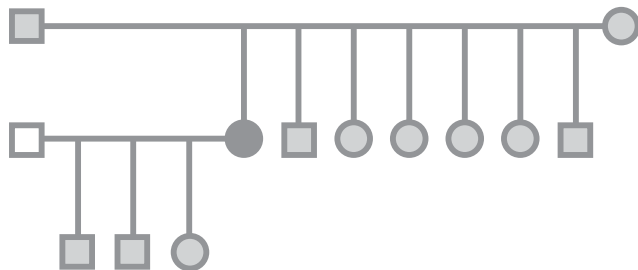
SEXE: Dona
 ESTAT CIVIL: Viuda
 ANY NAIXEMENT: 1913
 LLOC NAIXEMENT: Palma
 FILLS PROPIS: 1
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 2
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Agrari
 SECTOR HOME: Sastre
 SECTOR DONA: Botiga

Família 20. Joana Aina

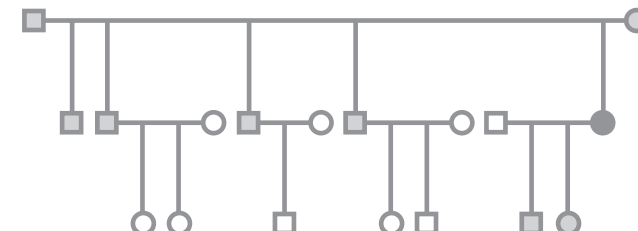
SEXE: Home
 ESTAT CIVIL: Viudo
 ANY NAIXEMENT: 1909
 LLOC NAIXEMENT: Palma
 FILLS PROPIS: 1
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 8
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Comerç
 SECTOR HOME: Sastre

Família 23. Llorenç

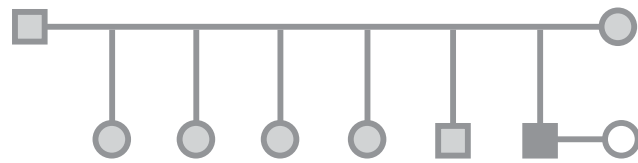
SEXE: Dona
 ESTAT CIVIL: Viuda
 ANY NAIXEMENT: 1904
 LLOC NAIXEMENT: Palma
 FILLS PROPIS: 3
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 7
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Fuster
 SECTOR HOME: Enquadernador
 SECTOR DONA: Enquadernadora

Família 21. Apol·lònia

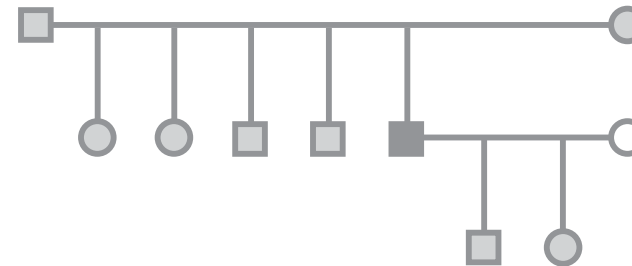
SEXE: Dona
 ESTAT CIVIL: Viuda
 ANY NAIXEMENT: 1908
 LLOC NAIXEMENT: Palma
 FILLS PROPIS: 2
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 5
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Marbrista
 SECTOR HOME: Agrari
 SECTOR DONA: Agrari

Família 24. Rosa

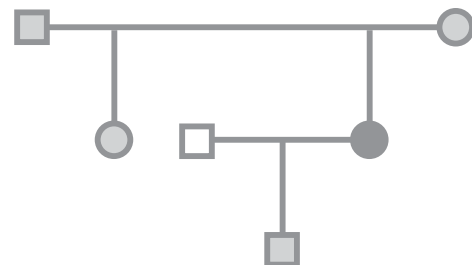
SEXE: Home
 ESTAT CIVIL: Casat
 ANY NAIXEMENT: 1914
 LLOC NAIXEMENT: Estellencs
 FILLS PROPIS: No en té cap
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 6
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Pescador-Electricista
 SECTOR HOME: Electricista
 SECTOR DONA: Agrari i Cosidora

Família 25. Cristòfol

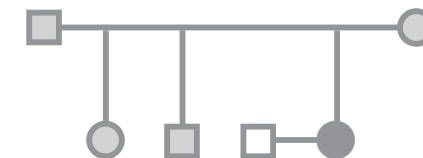
SEXE: Home
 ESTAT CIVIL: Casat
 ANY NAIXEMENT: 1902
 LLOC NAIXEMENT: Madrid
 FILLS PROPIS: 2
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 5
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Pintor-retolista
 SECTOR HOME: Pintor-retolista
 SECTOR DONA: Mestresa de casa

Família 28. Lluís

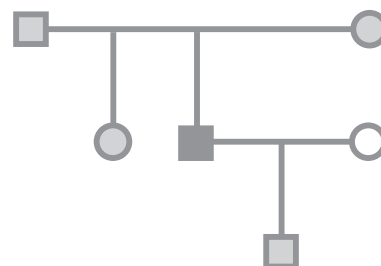
SEXE: Home
 ESTAT CIVIL: Casat
 ANY NAIXEMENT: 1918
 LLOC NAIXEMENT: Maó
 FILLS PROPIS: 1
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 2
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Carreter
 SECTOR HOME: Camioner
 SECTOR DONA: Sabatera (a domicili)

Família 26. Victòria

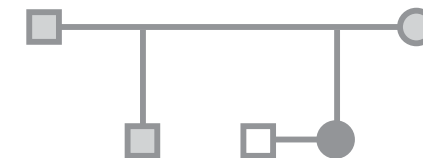
SEXE: Dona
 ESTAT CIVIL: Viuda
 ANY NAIXEMENT: 1916
 LLOC NAIXEMENT: Inca
 FILLS PROPIS: No en té cap
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 3
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Agrari
 SECTOR HOME: Sabater
 SECTOR DONA: Cosidora pell (tèxtil)

Família 29. Mercè

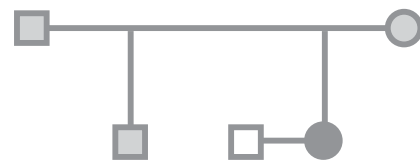
SEXE: Home
 ESTAT CIVIL: Casat
 ANY NAIXEMENT: 1924
 LLOC NAIXEMENT: Campos
 FILLS PROPIS: 1
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 2
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Agrari
 SECTOR HOME: Forner
 SECTOR DONA: Mestresa de casa

Família 27. Pere

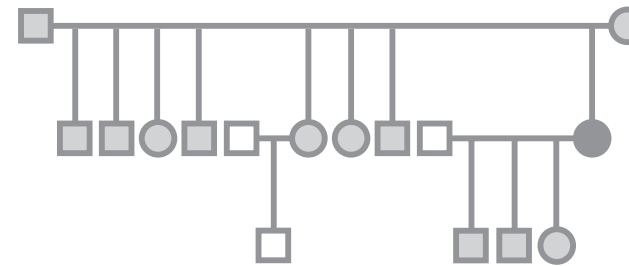
SEXE: Dona
 ESTAT CIVIL: Viuda
 ANY NAIXEMENT: 1918
 LLOC NAIXEMENT: Campos
 FILLS PROPIS: No en té cap
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 2
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Agrari
 SECTOR HOME: Policia
 SECTOR DONA: Tèxtil

Família 30. Pilar

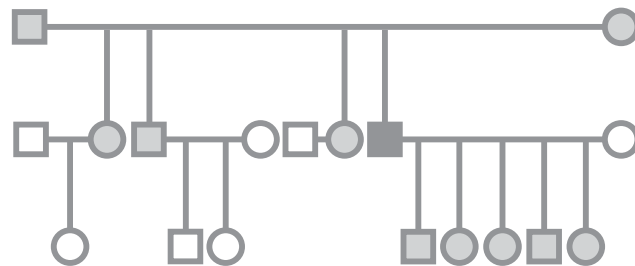
SEXE: Dona
 ESTAT CIVIL: Viuda
 ANY NAIXEMENT: 1912
 LLOC NAIXEMENT: Palma
 FILLS PROPIS: No en té cap
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 2
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Fuster
 SECTOR HOME: Anticuari
 SECTOR DONA: Botiguera

Família 31. Lídia

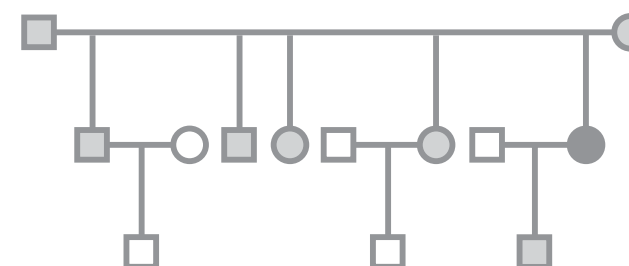
SEXE: Dona
 ESTAT CIVIL: Viuda
 ANY NAIXEMENT: 1908
 LLOC NAIXEMENT: Puigpunyent
 FILLS PROPIS: 3
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 8
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Pastor
 SECTOR HOME: Bar-mecànic vehicles
 SECTOR DONA: Bar

Família 34. Roser

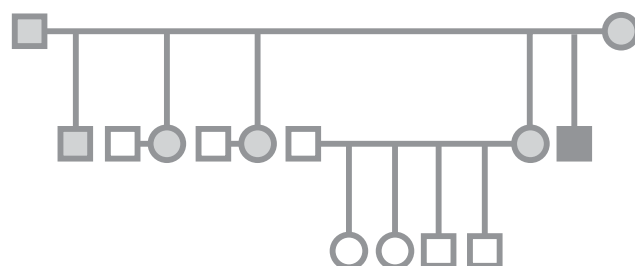
SEXE: Home
 ESTAT CIVIL: Separat
 ANY NAIXEMENT: No declarada la data de naixement
 LLOC NAIXEMENT: Alacant
 FILLS PROPIS: 5
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 4
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Construcció
 SECTOR HOME: Electricista
 SECTOR DONA: Mestresa de casa

Família 32. Damia

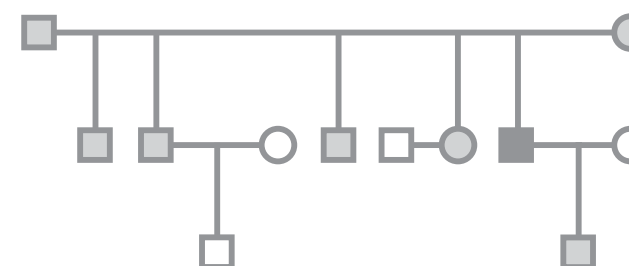
SEXE: Dona
 ESTAT CIVIL: Viuda
 ANY NAIXEMENT: 1923
 LLOC NAIXEMENT: Oviedo
 FILLS PROPIS: 1
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 5
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Militar
 SECTOR HOME: Administratiu
 SECTOR DONA: Cosidora

Família 35. Margalida

SEXE: Home
 ESTAT CIVIL: Fadrí
 ANY NAIXEMENT: 1908
 LLOC NAIXEMENT: Felanitx
 FILLS PROPIS: No en té cap
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 5
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Agrari
 SECTOR HOME: Mecànic

Família 33. Sebastià

SEXE: Home
 ESTAT CIVIL: Separat
 ANY NAIXEMENT: 1922
 LLOC NAIXEMENT: Palma
 FILLS PROPIS: 1
 NOMBRE DE FILLS DELS SEUS PARES: 5
 SECTOR ECONÒMIC PARES: Forner
 SECTOR HOME: Forner-Dependent apotecaria
 SECTOR DONA: Mestresa de casa

Família 36. Ferran

Quadres de dades bàsiques

1. Mobilitat territorial de les famílies

	ENTREVISTAT/DA LLOC DE RESIDÈNCIA	PARES / SOGRES LLOC DE RESIDÈNCIA	LLOC DE NAIXEMENT
1	Sóller	Palma / Palma	Palma / Palma
2	Consell	Consell	Consell
3	Palma	Plama / Inca	Maó-Palma / Pollença
4	Palma	Pont d'Inca / Son Rapinya	Palma-Lloret / Pollença-Son Rapinya
5	Palma	Palma	Palma-Cuba / Andratx
6	Pòrtol	Mataró	Mataró
7	Marsella-Palma	Casablanca-Marsella	Alaró-Binissalem
8	Palma	Santa Maria	Santa Maria
9	Palma-Argentina	Palma	Capdellà-Argentina
10	Palma-Argel-França	Artà	Artà
11	Palma	Palma	Felanitx
12	Palma-Barcelona	Palma	Palma-Andratx
13	Palma i Inca	Son Servera / Inca	Son Servera / Inca
14	Palma	Palma	Palma
15	S'Arenal	Llucmajor	Llucmajor
16	Pont d'Inca	Madrid / Pla de na Tesa	Madrid / Pla de na Tesa
17	Palma	Sencelles / Porreres	Sencelles / Porreres
18	Es Pitllarí	Es Pitllarí	Pòrtol / Porreres
19	Secar de la Real	Llubí	Llubí / Caimari
20	Palma	Palma	Secar de la Real
21	Palma	Palma	Sencelles
22	Calvià-Alger-Palma	Calvià	Felanitx
23	Palma	Palma	Palma
24	Establiments	Establiments / Son Anglada	Establiments / Establiments
25	Estellencs	Estellencs (Cuba) / Estell. (P. Rico)	Estellencs / Estellencs
26	Palma	Mancor / Maó-Palma	Mancor / Maó-Palma
27	Palma	Campos / Cuba-Inca	Campos / Palma-Inca
28	Madrid, Caracas	Madrid / Xile, Madrid	Madrid / Madrid
29	Caracas, Inca	Inca	Inca
30	Palma	Campos, Bons Aires / Galícia	Campos / Galícia
31	Palma	Puigpunyent / Palma	Puigpunyent-Palma / Palma
32	Palma	Sóller / Sóller	Alacant-Sóller / Sóller-França
33	Palma	Felanitx	Felanitx
34	Dijon-Puigpunyent	Puigpunyent / Palma-Dijon	Puigpunyent / Palma
35	Palma-Oviedo	Molts llocs / Astúries i Burgos	Alcúdia / Astúries
36	Palma	Alcúdia-Palma / Alcúdia-Pollença	Erem germans nats a Alcúdia

2. Mobilitat territorial dels entrevistats

	ENTREVISTAT/DA LLOC DE RESIDÈNCIA	HOME LLOC DE NAIXEMENT	DONA LLOC DE NAIXEMENT
1	Sóller	Palma	Palma
2	Consell	Consell	
3	Palma	Palma	Inca
4	Palma	Pont d'Inca	Palma
5	Palma	Pont d'Inca	Palma
6	Pòrtol	Mataró	Mataró
7	Marsella-Palma		Casablanca
8	Palma		Santa Maria
9	Palma-Argentina	Argentina	
10	Palma-Alger-França		Artà
11	Palma		Palma
12	Palma-Barcelona	Barcelona	Santa Catalina
13	Palma i Inca	Inca	Son Servera
14	Palma	Palma	Palma
15	S'Arenal	Llucmajor	Llucmajor
16	Pont d'Inca	Madrid	Pla de na Tesa
17	Palma	Son Rapinya	Palma
18	Es Pitllarí	Es Pitllarí	Pòrtol
19	Secar de la Real	Llubí	Caimari
20	Palma	Palma	Palma
21	Palma	Palma	Palma
22	Calvià-Alger-Palma	Calvià	Palma
23	Palma	Palma	
24	Establiments	Establiments	Establiments
25	Estellencs	Estellencs	Estellencs
26	Palma	Mancor	Maó
27	Palma	Campos	Inca
28	Madrid, Caracas	Madrid	Xile
29	Caracas, Inca	Inca	Inca
30	Palma	Galícia	Campos
31	Palma	Palma	Palma
32	Palma	Sóller	Sóller
33	Palma	Felanitx	
34	Dijon-Puigpunyent	Puig. / Palma	Puigpunyent
35	Palma-Oviedo	Palma-Oviedo	Oviedo
36	Palma	Palma	Sa Pobra

3. Relació amb l'activitat dels entrevistats i els cónjugues

	ANY DE NAIX.	HOME OFICI	SECTOR	SITUACIÓ PROFESSIONAL	LLOC DE NAIXEMENT	DONA OFICI	SECTOR	SITUACIÓ PROFESSIONAL	LLOC DE NAIXEMENT
1	1905	Carnisser	Alimentació	Ind.	Palma	Carnissera	Alimentació	Aj. familiar	Palma
2	1910	Sabater (1935) cordador	Calçat/Cordeleria	Asal/ind.	Consell				
3	1918		Energia	Asal	Palma	Sabater 31 anys	Calçat		Inca
4	1909	Fuster	Fusta	Empl.fam.	Pont d'Inca	Modista (1r. fill)	tèxtil	Empl.	Palma
5	1923	Fontaneria		Empl. fam.	Pont d'Inca	Taller font.		Empl. familiar	Palma
6	1914	Taller terrisseria i diversos		Ind. i jornals	Mataró	Mestresa casa			Mataró
7	1917					Depenenta-cambreira	hosteleria	Asal.-empl. familiar	Casablanca
8	1911					Criada	Servei domèstic	Asal	Santa Maria
9	1916	Administratiu, gerent	Construcció (Arg.)		Argentina				
10	1915					Criada	Servei domèstic	Asal.	Artà
11	1912					Criada i jornalera	Servei domèstic	Asal. i auton.	Palma
12	1906	Descarregador	Mercabarna	Asal.	Barcelona	Tapisseria estores	Tèxtil	Asal.	Santa Catalina
13	1908	Sabater	Calçat	Asal.	Inca	Criada i Sabatera		Asal.	Son Servera
14	1902	Sabater	Calçat	Asal.	Palma	Tapissera estores	Tèxtil	Asal.	Palma
15	1905	Impremta papereria	Paper	Emp.	Llucmajor	Botiguera	Comerç	Ind.	Llucmajor
16	1908	Militar	Militar	Asal.	Madrid	Mestresa de casa			Pla de na Tesa
17	1916	Mecànic	Metall	Asal.	Son Rapinya	Cosidora	Tèxtil	Asal.	Palma
18	1915	Pagès, picapedrer, conserge	Agrari, const. hostel.	Asal.	Es Pitlarí	Pagesa i cosir	Agrari	Aj. fam.	Pòrtol
19	1922	Picapedrer	Construcció	Asal.	Llubí				Caimari
20	1913	Sastre	Comerç	Propi	Palma	Botiga i lenceria	Comerç	Propi	Palma
21	1904	Enquadrador	Paper	Emp. fam.	Palma	Cosir llibres	Paper	Asal.-empl. familiar	Palma
22	1903	Ebenista	Fusta	Ind.	Calvià	Mestresa de casa			Palma
23	1909	Sastre	Tèxtil	Ind.	Palma	Va morir quan va néixer el fill			
24	1908	Pagès	Agrari	Ind.	Establiments	Pagesa	Agrari	Ajunt. familiar	Establiments
25	1914	Electricista	Energia	Ind.-GES	Estellencs	Collir oliva i brodar		Jornals	Estellencs
26	1918	Camioner	Transports	Ind.	Mancor	Sabatera-casa	Calçat	Asal.-inactiva	Maó
27	1924	Forner	Alimentació	Asal.	Campos	Mestresa de casa			Inca
28	1902	Pintor retolista	Serveis	Ind.	Madrid	Mestresa de casa			Xile
29	1916	Sabater	Calçat	Empl.	Inca	Cosidora de pell	Marroquineria	Ind.	Inca
30	1918	Polícia nacional		Asal.	Galícia	Cosidora a casa	Tèxtil	Ind.	Campos
31	1912	Anticuari fracassat			Palma	Pensió i botiga Souvenirs	Turisme	Ind.	Palma
32		Electricista	Instal·ladora	Asal.	Sóller	Mestresa			Sóller
33	1908	Oficial mecànic	Automoció	Asal.	Felanitx				
34	1908	Bar/mecànic de cotxes	Hosteleria/metall	Ind./Ind.	Puigp./Palma	Bar-Pantalonera	Host.-Sastre	Ind.-Assal.	Puigpunyent
35	1923	Administratiu Duro Felguera	Siderúrgia	Asal.	Palma-Oviedo	Cosidora, f. cases, inmob.	Serveis	Ind.	Oviedo
36	1922	Forner i dep. dist. farmàcia	Serveis	Ind. i asalt.	Palma	Mestresa de casa			Sa Pobla

Ind. Autònom *Assal.* Assalariat *Emp. fam.* Empresa familiar

4. Dades dels entrevistats i ofici dels pares/sogres

	SEXE	ESTAT CIVIL	ANY DE NAIXEMENT	FILLS	PARES/ SOGRES OFICI	SECTOR	SITUACIÓ PROFESSIONAL
1	Dona	Casada	1905	4	Bijuter/carnisser	Metall/alimentació	Ind./empl.
2	Home	Fadrí	1910	0	Pagès	Agrari	Jornaler
3	Home	Casat	1918	3	Maq. tren (1939)-modista/sabater	Transports-tèxtil/calçat	Asal.-domicili/ind.
4	Home	Viudo	1909	3	Pagès-botiga/fuster	Agrari-botiga/fusta	Ind./ind.
5	Home	Casat	1923		Taller de terrisseria		Ind./empl.
6	Home	Separat	1914	3	Taller de terrisseria		Empl.
7	Dona	Fadrina	1917	0	Sabater-bar	Calçat-Bar	Emp. fam.
8	Dona	Fadrina	1911	1	Carabiner-teixedora		
9	Home	Fadrí	1916	0	Mestre d'escola-jornalera	Servei domèstic	Asal.
10	Dona	Fadrina	1915	0	Pagès-fornera	agrari-forn	Jornal.Ind.
11	Dona	Fadrina	1912	0	Picapedrer i camiller H.G.	Construcció	Asal.
12	Dona	Viuda	1906	0	Mecànic maquinària-pentinadora	Metall	Asal.qual.
13	Dona	Viuda	1908	4	Pagès-pagesa/pagesos	Agrari	Terra pròpia/jorn.
14	Dona	Viuda	1906	1	Pagès i picapedrer	Construcció	Asal.
15	Home	Viudo	1905	4	Cartoner	Paper	Emp.
16	Home	Viudo	1908	1	Administratiu/ramader	Adm./ramader	Asal./propietari
17	Dona	Viuda	1916	0	Fuster-cuïnera/fundidor	Fusta/metall	Asal.
18	Dona	Viuda	1915	3	Pagès	Agrari	Propietari
19	Home	Viudo	1922	3	Pagesos/marger	Agrari	Jornals i propietari
20	Dona	Viuda	1913	1	Pages-venda a plaça-militar (padrastra)		
21	Dona	Viuda	1904	3	Fuster-jornalera	Fusta	Propi
22	Home	Viudo	1903	1	Pastor-pagesa	Agrari	Arrendats
23	Home	Viudo	1909	1	Dir. Casa Singer	Comerç	Asal. qual.
24	Dona	Viuda	1908	2	Marbrista-camp/m. d'obres-camps	Construcció-camp	Asal./empl.
25	Home	Casat	1914	0	Pescador i electr./Pescador-horta	Mar-electr./mar-horta	Ind.
26	Home	Casat	1918	1	Carreter-botiga/camisser-cambra	Transports-comerç	Ind./ind-asal.
27	Home	Casat	1924	1	Pagès-pagesa/port-sabatera	Agrari/port-calçat	Prop./asal.
28	Home	Viudo/casat	1902	2	Pintor retolista/Llauner	Serveis-metall	Ind./ind.
29	Dona	Viuda/casada	1916	0	Pagès/sabater	Agrari/calçat	Prop./empl.
30	Dona	Viuda	1918	0	Pagès/pagès	Agrari	Jornal/jornal
31	Dona	Viuda	1912	0	Fuster/interv.Port	Fusta/Administr.	Ind. Direc.
32	Home	Viudo		5	Picapedrer/porter i bateria	Construcció/Cross	Asal./asal
33	Home	Fadrí	1908	0	Pagesos	Agrari	Jornals
34	Dona	Viuda	1908	1	Pastor-Comare/Camp-bar	Agrari-serveis/agrari-bar	Ind.-propi
35	Dona	Viuda	1923	1	Capità G.C.-filla G.C./Capataç mina	Militar/mineria	Asal.
36	Home	Casat	1922	1	Forner/Pagès	Alimentació/agrari	Ind.

Bibliografia

- ALBA, V. (1992). *Historia Social de la Vejez*. Barcelona: Laertes.
- BOTELLA, LL. I FEIXASA, G. (1991). *La Reconstrucció Autobiogràfica. Un Enfocament Constructivista de Treball Grupal en Gerontologia*. Barcelona: Escola Universitària de Treball Social/La Llar del Llibre.
- BOURDIEU, P. (1979): *La distinción. Criterio y bases sociales del gusto*. M., Taurus. (Trad.: Maria del Carmen Ruíz de Elvira) 1ª ed. en castellano: 1988.
- CARBONERO, M.A. (1994): *Padrins i repadrins a les Balears*. Palma: Lleonard Muntaner editor.
- DURKHEIM, E. (1983): *Las reglas del método sociológico*. Barcelona, Los libros de Plon.
- FERICGLA, J.M. (1992). *Envejecer. Una Antropología de la Ancianidad*. Barcelona: Anthropos.
- FRASER, R. (1979): *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros. Historia oral de la guerra civil española*. 2 vols. Barcelona, Ed. Crítica, Grijalbo.
- MANERA, C. I JOANA Mª PETRUS BEY (1991): *Del taller a la fàbrica. El procés d'industrialització a Mallorca*. Palma, Ajuntament de Palma.
- MANHEIMER, R.J. (1989). "The Narrative Quest in Qualitative Gerontology". *Journal of Aging Studies*. Vol. 3. Nº 3. pp. 231-252.
- O'CONNOR, J. (1989): *El significado de la crisis*. Madrid, Revolución.
- PORTELLI, A. (1991): *Biografia di una città*, Einaudi, Milano.
- REHER, D. (1996):
- SÁNCHEZ DE HORCAJO, J.J. (1979): *La cultura, reproducción o cambio. El análisis sociológico de P. Bourdieu*. M. Centro de Investigaciones Sociológicas.
- SAN ROMÁN, T. (1990): *Vejez y cultura. Hacia los límites del sistema*. Barcelona: Fundació Caixa de Barcelona.
- TREVOR-ROPER, H.R. (1989): "Los momentos perdidos de la historia", pp. 6-28 en: *Revista de Occidente*, noviembre 1989, núm. 102.
- WACQUANT, LOÏC J.D. (1992): *P. Bourdieu. Réponses*. París. Seuil.